

SEMINARI
D'HISTÒRIA
DE BARCELONA

Quaderns
del Seminari
d'Història de
Barcelona

El registre
fotogràfic
de Montjuïc,
1915-1923.
La metamorfosi
d'una muntanya

Rafel Torrella

Quaderns 21

**SEMINARI
D'HISTÒRIA
DE BARCELONA
Quaderns
del Seminari
d'Història de
Barcelona**

El registre fotogràfic
de Montjuïc, 1915-1923.
La metamorfosi
d'una muntanya

ARXIU HISTÒRIC
DE LA CIUTAT

Ajuntament de Barcelona

Institut de
cultura.

SEMINARI
D'HISTÒRIA
DE BARCELONA
Quaderns
del Seminari
d'Història de
Barcelona

El registre
fotogràfic
de Montjuïc,
1915-1923.
La metamorfosi
d'una muntanya

Rafel Torrella

Quaderns 21

Arxiu Històric de la Ciutat
de Barcelona, 2008

**Arxiu Històric
de la Ciutat
de Barcelona
Institut de Cultura
Ajuntament de
Barcelona**

Xavier Tarraubella i Mirabet
Director

Ramon Grau i Fernández
Director de la publicació

Dolça Roca i López
Secretaria

Coberta:
Zona alta de l'avinguda
Central. Les places de Belles
Arts, Bells Oficis i Art Popular
vistes de damunt les columnes
que es construeixen en la pri-
mera d'aquelles. 17 maig 1919.
Luciano Roisin (detall).

Figures:
Totes les fotografies procedeixen del fons conservat per l'Arxiu Històric de la Ciutat en el seu Arxiu fotogràfic, entitat que a partir de gener de 2009 esdevindrà independent amb el nom d'Arxiu fotogràfic de Barcelona.

Disseny gràfic:
PFP, disseny gràfic
(Quim Pintó i Montse Fabregat)

Impressió:
Imatge i Producció Editorial

ISSN: 1576-26-37
Dipòsit legal: B-

© del text, Rafel Torrella
© de les fotografies,
Ajuntament de Barcelona
© de l'edició, Arxiu Històric
de la Ciutat de Barcelona
(Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona)
Casa de l'Ardiaca
Santa Llúcia, 1
08002 Barcelona

Desembre 2008

Sumari

007	Introducció
009	Els àlbums de fotografies
015	Tipologia de les imatges fotogràfiques
019	Els fotògrafs
037	Els concursos fotogràfics i els seus participants
049	A l'entorn de l'exposició
051	Conclusió
052	Índex de figures
055	Selecció de fotografies

Introducció¹

El dia 18 de juliol de 1915 l'alcalde de Barcelona Joan Pich i Pon va fer el primer forat a la muntanya de Montjuïc que marcava l'inici d'unes obres que transformarien l'espai i la relació que fins aleshores havia tingut la ciutat amb el seu baluard. Era un indret mal conegut, amb una mala imatge de la gent que hi vivia –ho va capturar i transmetre Juli Vallmitjana en les seves novel·les–, amb uns quants establiments d'esbarjo popular, ball i berenar, emplaçats vora la urbanització recent dels barris de França Xica, el Poble Sec o les Hortes de Sant Bertran. Potser per aquesta fama no hi havia hagut un apropament dels fotògrafs afeccionats a la muntanya, usualment personatges de la classe benestant.

Amb la primera palada s'iniciava un canvi físic en un indret amb múltiples resonàncies militars, representades pel coronament en forma de castell. I s'iniciava amb la reconquesta de la falda de la muntanya i amb la voluntat de transformar-la per a ús ciutadà. L'excusa fou la celebració d'una Exposició d'Indústries Elèctriques que s'havia d'inaugurar l'any 1917, i que es transformà en Exposició Internacional inaugurada l'any 1929, després de diversos canvis, aturades i arrencades. Fos com fos, la constitució d'una Junta Directiva de l'Exposició, similar a la de l'Exposició Universal de 1888 a la Ciutadella, va dotar el projecte d'una certa continuïtat malgrat els canvis de govern de la ciutat i de l'Estat i a la mateixa Junta Directiva. I és des d'aquesta Junta que nasqué el propòsit de fer un seguiment fotogràfic de la reconversió de la muntanya i s'establí el contacte amb diversos professionals que ja havien provat el seu ofici en les múltiples aplicacions de la fotografia.

La celebració de l'Exposició Universal l'any 1888, quan la incorporació de la fotografia a tots els àmbits de l'activitat social començava a ser una realitat, va tenir un seguiment fotogràfic limitat. De fet, es va adjudicar la realització de

1. El present treball recull la recerca documental feta a l'Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona, complementada amb consultes a la premsa de l'època, en el decurs de la preparació de l'exposició inaugurada el dia 12 de desembre de 2007 a la seu de l'Arxiu Fotogràfic de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i que versava sobre el registre fotogràfic de la transformació de la muntanya de Montjuïc a partir de 1915 i la seva conversió en parc urbà i recinte d'exposicions. El format del catàleg de la mostra no permeté aleshores deixar constància plena del seguiment arxivístic dels treballs fotogràfics adquirits o encarregats per la Junta Directiva de l'Exposició, tot i que hi vam inserir una síntesi dels resultats obtinguts: Rafel TORRELLA, «Les fotografies de la transformació de Montjuïc. Entre 1915 i 1922», dins *Montjuïc 1915. Primera mirada*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2007, pàg. 37-43. Ens ha semblat oportú publicar ara aquesta versió més extensa i documentada, per a utilitat dels especialistes que vulguin aprofundir en la matèria.

fotografies de la construcció dels pavellons dins el recinte de l'Exposició i de les instal·lacions interiors dels mateixos al fotògraf Pau Audouard, qui obtingué també la possibilitat d'establir-hi un pavelló-taller on venia les imatges de l'Exposició Universal i altres de pròpies.² Seves són les úniques imatges que han quedat de la construcció dels pavellons de l'Exposició, així com un àlbum en fototípia, principal testimoni de la mostra. Paral·lelament, el fotògraf Antoni Esplugas aprofità la instal·lació d'un globus aerostàtic a l'entrada del recinte per fer, des de l'aparell, les conegudes primeres fotografies aèries de la ciutat. Ben cert, mirada amb ulls d'ara, aquesta exclusivitat va fer que la quantitat d'informació fotogràfica que avui tenim sigui escassa, malgrat ja hi existissin en aquella època prou professionals que haurien pogut deixar un llegat d'imatges molt més abundós.

Amb aquest precedent, la Junta encarregada de la celebració de l'Exposició de l'any 1917 a la muntanya de Montjuïc va tenir l'encert de no plantejar exclusivitats fotogràfiques sinó que encarregà la plasmació de la transformació de la muntanya a diversos professionals. De fet, un dels retratistes de Barcelona, Rafael Areñas, n'havia sol·licitat l'exclusivitat,³ però el seu intent es va desestimar. Així mateix, es va encarregar a Oleguer Junyent, assessor artístic de la Junta, «la dirección y cuidado de la sección de fotografías del Archivo gráfico de la Exposición, en el cual deberá continuarse por medio de series fotográficas el historial de las obras de la Exposición que se vayan efectuando».⁴

2. La continuïtat de la concessió no va ser planera, degut a canvis de composició de la Junta de l'Exposició. Com es reconeix en una carta enviada per Audouard amb motiu del canvi de Junta Directiva, on reclama la concessió obtinguda: «Que en virtud del edicto publicado en el periódico oficial de la Exposición Universal, número once, se presentaron los recurrentes al concurso para obtener la privativa de reproducciones fotográficas en la Exposición Universal y establecer en la misma un pabellón-taller en el interior de la misma, cediéndoseles al efecto un espacio de cuarenta y cinco metros cuadrados. El contrato fue firmado en tres de febrero último, habiendo los recurrentes satisfecho el primer plazo del contrato o sean cuatro mil pesetas». Carta que fou contestada favorablement en 20 de setembre de 1887, signada per Francesc Rius i Taulet i Manuel Girona (AMAB (Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona), Z101, Fons Institucionals, Fons de l'Exposició Universal 1888, Dossiers diversos, Dossier Audouard (1887-88): Carta del fotògraf Audouard a la Junta directiva de l'Exposició.
3. AMAB, Z102, Fons Institucionals, Exposició Internacional de Barcelona del 1929, Junta Directiva, Actes, Originals i Còpies, *Copia autorizada de las actas de las Sesiones celebradas por la Junta Directiva durante el periodo anterior al Estatuto de la Exposición, establecido por Real Decreto de 9 de Abril de 1926*, vol. I, f. 51 (10-VII-1914): «Adoptáronse además, los siguientes acuerdos: [...] quedar enterados de la instancia de D. Rafael Areñas en la cual se solicita la exclusiva para fotografiar».
4. AMAB, Z102, Comissaria General, Acords (1914-1922): *Acuerdos adoptados en el día 12 de mayo de 1917*.

Els àlbums de fotografies

Des de l'inici de les obres, la Junta Directiva de l'Exposició va tenir present la necessitat de crear un registre fotogràfic de la transformació de Montjuïc i es plantejà la confecció d'àlbums i col·leccions de fotografies, amb remuneració dels fotògrafs, tot quedant-se amb els negatius de les imatges per a posteriors usos.⁵

Calia controlar les possibles edicions de les imatges, i aquesta exigència es demostrava l'any 1920, quan, en un acord, la Junta donava «conformidad a un informe del Sr. Asesor Jurídico, referente al criterio que debe adoptarse para que la Exposición se reserve el derecho exclusivo de editar fotografías»; i poc més tard, remetia «instancia al Excmo. Sr. Ministro de Fomento solicitando una disposición legal concediendo al organismo oficial de la “Exposición Internacional de Industrias Eléctricas y General Española”, la exclusiva de sacar fotografías y editar toda clase de postales y vistas fotográficas de cuantos edificios y paisajes se hallen comprendidos en el recinto de las mismas».⁶ L'exigència passava també pel control de les tasques fotogràfiques que es desenvolupaven en els terrenys en transformació, i això implicava la denegació de permisos a fotògrafs ambulants, com ho mostra l'acord següent: «que no ha lugar a acceder a lo interesado por D. Juan Valcorba para que se le conceda permiso para ejercer de fotógrafo ambulante en los terrenos de la Exposición». O també la denegació del «permiso solicitado por Salomón Benjamín Carrasco para instalar en terrenos de la Exposición un puesto estable de fotografía».⁷

Des de 1914 fins a 1922 es van desgranar dins la redacció de les actes de la Junta Directiva breus anotacions referents a l'aprovació de despeses relacionades amb les fotografies que els diferents professionals anaven fent i que deixa-

5. AMAB, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. I, f. 221 (7-XII-1916): «otra, de Serra Hermanos y Russell, de 120 pesetas, fecha 30 de noviembre, por impresiones estuches, etc. relativos a 6 colecciones de fotografías»; vol. II, f. 186 (7-VI-1918): «Abrir un crédito de 10.935 pesetas para un nuevo Álbum de grabados de los trabajos que se ejecuten en el certamen»; vol. III, f. 20 (15-III-1919): «Acepta lo propuesto por la Asesoría Artística y la Sección de Bibliografía, Estadística e Información Técnica, abriendo al efecto un crédito de 8.050 pesetas calculado para atender durante el presente año al servicio de fotografías y la conclusión del Álbum de los trabajos de la Exposición»; Junta Directiva, Dictàmens i memòries, Projectes (1915-1918), *Ingresos y gastos de junio de 1913 a 9 de abril de 1926*, vol. II, pàg. 151: «Capítulo 8º. Propaganda y publicidad. / Art. 1º. Fotografías y grabados... 12.206,48 / Art. 4º. Trabajos preparatorios y edición de un nuevo álbum... 11.273,25 / Art. 5º. Edición de un nuevo álbum... 15.811,14».
6. AMAB, Z102, Comissaria General, Acords...: *Notas y Acuerdos*, pàg. 11 (10-IX-1920) i 16-17 (4-X-1920).
7. AMAB, Z102, Comisaría General, Acords...: *Notas y Acuerdos*, f. 27 (18-XI-1920), i s. n. (2-III-1921).

1

2

ven fixat el procés de transformació de la muntanya. Els treballs fotogràfics servien per crear un registre del canvi com a documentació interna de les oficines de l'Exposició, però també per realitzar uns productes de difusió: àlbums d'obsequi a personalitats governatives⁸ o postals per a la ràpida difusió entre el públic general.⁹ Producte de les resolucions adoptades, han arribat fins a nosaltres unes col·leccions d'àlbums que es troben a l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

Una col·lecció té el nom *Álbum Pruebas Fotográficas* imprès al llom, i en cada volum consta el número de còpies en forma d'interval, del número 1 al 3789, ordenades cronològicament des de l'any 1915 al de 1929, amb un total de 19 àlbums. Les còpies, de format 13x18, 10x15, 9x12 i algunes de 18x24 cm, apareixen adherides a diferents suports de paper formant fulls, amb inscripció manuscrita on figuren la identificació de la fotografia, la data de la presa i el número correlatiu. El format de l'àlbum és apaïsat, de 21x28 cm. La intenció d'aquests àlbums és bàsicament documental; apleguen les imatges fotogràfiques, juntament amb imatges procedents de retalls de premsa, de revistes com ara *Barcelona Atracción*, que s'ocupaven de Montjuïc tot explicant la seva història i les transformacions fetes (*Figura 1*).

L'altra col·lecció està enquadernada més luxosament, amb unes tapes de pell negra amb lletres daurades on diu *Exposición Barcelona. Exposición Internacional de Indústries Eléctricas y General Española*, més el subtítol de la zona que il·lustren, amb unes cobertes de format 34x40 cm. Les còpies són normalment de 21x29 cm, adherides a un suport de cartró molt texturat i amb la informació mecanografiada, i mostren les fotografies segons una agrupació temàtica (per exemple, «Explanaciones del Paseo Central. Hemiciclo de entrada y Gran Avenida», o bé «Zona de Torreforta y "Els Tres Pins". Edificio de Almacén de la Sección Española. Plaza de Bellas Artes»), formant un total de 20 àlbums amb 1.536 còpies fotogràfiques. El format de les còpies, que parteixen dels mateixos negatius que les dels altres àlbums, i el luxe de les cobertes ens parlen d'un ús més propagandístic (*Figura 2*).

8. Idea aprovada en la sessió de 7-XII-1916 (*AMAB*, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. I, f. 221 (7-XII-1916): «aprobar las cuentas [...] de J. Brangulí y Soler, de 36 pesetas con 50 céntimos, fecha 13 de noviembre por fotografías, para la formación de unos álbumes de obsequio».
9. *AMAB*, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. III, f. 141 (26-VI-1920): «Aprobar una propuesta de publicación de una primera serie de targetas postales del *Parque y Urbanización de Montjuich*, para la Exposición, formulada por la Asesoría Artística y la Sección de Bibliografía, Estadística e Información Técnica».

4

Es va fer un luxós àlbum per oferir-lo al rei Alfons XIII, i del que hi ha constància dins l'*Àlbum Pruebas Fotográficas*, a les fotografies 1894 i 1895, sota la indicació «Trabajos preparatorios diversos. Album fotográfico ofrecido a S. M. el Rey» (*Figura 3*).

A més dels àlbums amb còpies fotogràfiques enganxades als fulls, la Junta Directiva va emprar les imatges per fer elements de difusió de les obres de manera més seriada, com ara l'àlbum *Exposició Barcelona. Treballs fets fins últim 1919*,¹⁰ amb enquadernació de Miquel Rius (*Figura 4*).¹¹ El text, sense títol i datat el desembre de 1919, explica les diferents obres realitzades:

Contraugueren-se, per tant, en els darrers mesos de 1915 i en casi tot l'any 1916 a la construcció de les explanacions i obres de fàbrica del Passeig Central. En el transcurs dels anys 1917 i 1918 salvat ja, encara que no en sa totalitat, l'obstacle que oferia la falta de terrenys disponibles, les obres pogueren desarrotllar-se amb més amplària.

3

10. AFB (Arxiu Fotogràfic de Barcelona, a partir de gener de 2009), *Exposició de Barcelona. Treballs fets fins últim 1919*, Barcelona, Oficines de l'Exposició i Heinrich i Cia, 1919 (Àlbum fototípic amb 120 il·lustracions que indiquen el número de foto de l'*Àlbum Pruebas Fotográficas*, la data i la descripció).
11. AMAB, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. III, f. 145 (26-VI- 1920): «Miquel Rius (casa). Su cuenta de 30 de junio último, relativa a unos álbums de fotografias, 1566 pesetas». Molt possiblement faci referència a aquest darrer àlbum.

5

Com a colofó, s'explicita la importància que la fotografia té per a la tasca de la Junta:

Acabat el Parc, seran molt pocs els que podran amidar el considerable esforç fet a transformar-la [la muntanya]. La fotografia, en canvi, projectant el curs dels treballs constituirà un testimoni constant del seu desenrotllament, venint a ésser un document insubstituïble per a fixar la història del Parc de Montjuich i de l'obra preparatòria de l'Exposició de Barcelona. Tal és l'objecte d'aquesta collecció de vistes a les quals aquestes ratlles fan de pòrtic.

Les fotografies realitzades també van tenir una funció decorativa: es van penjar a les parets de les oficines de la Junta i recintes diversos de treball, com el despatx de l'assessor artístic. Per aquest motiu se'n van encarregar ampliacions i es van adquirir marcs: la imatge fotogràfica donava testimoni als visitants de les oficines dels canvis realitzats i de l'evolució del treball (*Figura 5*).¹²

12. AMAB, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. II, f. 164 (7-VI-1918): «otra, de A. Mas, fecha 19 de febrero último, de 168 pesetas, por ampliaciones»; f. 177 (7-VI-1918): «otra, de "La Pinacoteca", fecha 1º del actual, de 123 pesetas, por marcos y cristales e instalación de fotografías». A les fotografies núm. 1479 (*Trabajos preparatorios diversos. Despacho del Asesor Artístico, donde se reproducen a la acuarela los proyectos de la Exposición*) i 1481 (*Trabajos preparatorios diversos. Despacho de la Sección de Bibliografía, Estadística e Información Técnica*), datades l'abril de 1919, es veuen algunes fotografies instal·lades.

Queda palesa la presència de l'àmbit fotogràfic en les necessitats de comunicació del moment quan, en la construcció de la Casa de la Premsa per a l'Exposició (edifici de Pere Domènech i Roura, aixecat entre 1927-1929), s'hi ubica un laboratori fotogràfic, fet que recull la premsa de manera elogiosa en citar l'acte de col·locació de la primera pedra el 3 de març de 1927:

La idea de incluir la construcción de la Casa de la Prensa en el plan de las obras que se vienen realizando en el Parque de Montjuich, obedece al propósito de que los periodistas nacionales y extranjeros que con motivo del certamen internacional de 1929 visiten nuestra ciudad puedan disponer de los elementos de trabajo indispensables para llevar a cabo con prontitud y eficacia su importante misión informativa. Constará el edificio de sótanos parciales y tres plantas. Se instalarán en los sótanos las cocinas para el restorán, los laboratorios fotográficos, las habitaciones del conserje i las calderas de calefacción.¹³

En el present estudi ens limitarem al material produït des de 1915 fins l'any 1922, per dos motius: perquè és l'època de la transformació de l'aspecte natural de la muntanya i el canvi de paisatge rural a paisatge urbanitzat; i perquè, a partir de 1922, s'adopta una nova política pel que fa a la presa de fotografies i es contracta un fotògraf que s'ocuparà des d'aquell moment de la major part de la producció.

13. *La Vanguardia*, 4-III-1927, pàg. 9. A *Álbum Pruebas Fotográficas* hi ha una reproducció del plànol on es veu aquesta distribució (foto núm. 3213).

6

7

Tipologia de les imatges fotogràfiques

Bàsicament, segons les actes i segons la comprovació física de les còpies adherides als volums de l'*Àlbum Pruebas Fotográficas* que conserva l'AFB, les 2.210 fotografies que conformen la documentació fotogràfica fins a la data de 5 de juny de 1922, mostren quatre aplicacions de la fotografia.

En primer lloc –i és aquesta la tipologia representada més abundantment–, ens trobem amb fotografia documental l'objectiu de la qual és mostrar els treballs que es duen a terme per a l'obertura dels nous passeigs, el terraplenat de pedreres, l'aixecament de vivers de plantes, les explanacions de terrenys, la construcció de ponts i vials; és a dir, la urbanització de Montjuïc (*Figures 6 i 7*).

Són aquestes unes fotografies de gran impacte visual, per l'enormitat de l'obra que mostren però també per l'encert fotogràfic dels professionals que les realitzen. L'ús de plaques de format 13x18 cm i 10x15 cm és el més usual, així com la tria del format apaïsat per representar l'objecte, però dins d'aquests paràmetres l'elecció de l'enquadrament compona unes vistes que no només són descriptives sinó també belles, tot jugant amb les diagonals dels nous traçats, l'aparició d'elements urbans (una escala, una balustrada...) i l'ampli abast de la mirada, enmig d'un territori encara amb components bàsicament rurals. Sovint es confeccionen unes imatges que van més enllà de la simple plasmació de fets, i que ens parlen també del grau de maduresa del llenguatge fotogràfic dels professionals (*Figura 8*).

9

Els principals fotogràfs d'aquests reportatges –i així els denominem perquè com a tals reportatges, fets en dies concrets, són presentats i cobrats– són Lucien Roisin i Emili Godes. Després de 1922, els reportatges mostraran la construcció d'edificis sobre el nou territori, alguns d'ells amb una sistemàtica de presa d'imatges que ens permet veure com s'alça un palau en concret des dels fonaments fins al coronament.

La segona tipologia la formen les imatges de reportatge de les visites de personalitats a les obres de l'Exposició. Al llarg dels anys de reconversió de Montjuïc, aquest indret esdevé un punt d'atracció per a les personalitats polítiques que vénen a la ciutat. Després de la visita a les autoritats locals, es poden acostar a veure les obres acompanyats per l'alcalde i els directors de l'Exposició. Les fotografies ens mostren els visitants en diferents punts de les obres, repassant plànols, o sortint de les oficines de la Junta. Tenen un marcat caire fotoperiòdic, on la prioritat és enregistrar l'acte puntual i els personatges que hi prenen part (*Figura 9*).

Els autors encarregats de realitzar aquestes fotografies són ja experts professionals que porten temps captant imatges de factura similar per a les revistes de l'època. Trobem així noms coneguts com Josep Brangulí, Josep M. Sagarra i Alexandre Merletti.

Des de la primera visita dels regidors i periodistes als terrenys de la futura Exposició, encara sense canvis, presa per Brangulí el 7 de maig de 1915, fins a la visita del rei Alfons XIII en dia 28 de juny de 1920, fotografiat per Sagarra i Merletti (*Figura 10*), van aparèixer les visites del governador civil Leopoldo Matos el 1915, dels membres de la Setmana Municipal el 1918, del 2n Congrés Patronal el 1919 o dels infants reials Carlos i Luisa el 1920.

El més curiós d'aquestes fotografies és que no apareix en les imatges cap fotogràf, quan normalment aquestes activitats en la vida social eren observa-

10

des per un conjunt de fotoreporters, els quals solien aparèixer de manera involuntària en les preses dels seus companys.

Després de 1922, i, per tant, quan les obres infraestructurals i d'urbanització ja estan gairebé enllestides, apareix un altre tipus d'informació fotoperiòdica relacionada amb la inauguració de certàmens i l'ambientació dels palaus ja construïts segons la mostra que s'hi celebrava –Exposició de l'Automòbil els anys de 1922, 1924, 1925 i 1927; Exposició Internacional del Moble i Decoració d'Interiors, el 1923; Exposició Mundial d'Avicultura, el 1924; Exposició Agrícola Hidràulica, el 1927; Exposició d'Indústria Hotelera i d'Alimentació, també el 1927– i amb la inauguració de monuments –monument a l'aviador Duran, el 7 d'agost de 1928– o de mitjans de transport –funicular de Montjuïc, el 24 d'octubre de 1928–.

El fotògraf que realitza aquestes fotografies a partir de mitjan 1922, tret de la primera exposició de l'automòbil i de l'exposició del moble, és Carlos Pérez de Rozas, que ingressa com a funcionari municipal en aquestes dates i assumeix les tasques fotogràfiques que abans s'encarregaven a fotògrafs externs a l'organització.¹⁴

Un tercer tipus de fotografia és el que deriva dels concursos fotogràfics. No és una part important pel que fa al volum, però sí que té uns trets diferencials respecte a la resta: el factor voluntari de crear una imatge 'de concurs'. S'hi busquen aspectes bells o punts de vista singulars; per exemple, unes branques d'arbre en primer terme a través de les quals apareix l'objecte principal, un

14. AMAB, Fons Municipal Contemporani, F130, Expedients de personal funcionari, Exp. núm. 11.563, del funcionari fotògraf Carlos Pérez de Rozas y Masdeu: *De la documentació existent a l'arxiu d'aquestes oficines resulta que D. Carles Pérez de Rozas va ingressar com a funcionari a les Oficines de l'Exposició Internacional de Barcelona 1929 el dia 1 de juliol de 1922, cessant en el càrrec el dia 15 de gener de 1930 per passar a prestar servei a l'Exposició Nacional 1930.*

11

efecte de llum en el nou jardí Laribal (*Figura 11*), una perspectiva fugada de la pèrgola del mateix jardí amb un brollador com a motiu principal, etc. O bé són marcades per les bases dels concursos, el tema dels quals acostuma a ser les obres en curs i la festa que s'hi celebra. De fet, una bona part de les visions d'aquestes festes que ens han arribat corresponen a les fotografies guanyadores dels concursos més que no pas a reportatges encarregats.

Hi ha un quart grup d'imatges fotogràfiques presents als àlbums que no aporten informació rellevant pel que fa al món fotogràfic del moment: són les reproduccions de plànols dels edificis que poblaran la nova muntanya, de cartells, o de pintures que volen il·lustrar la presència dels nous palaus. Val a dir, però, que la majoria d'aquestes fotografies es troben en els àlbums posteriors al 1922, i per tant no són ara l'objecte del nostre interès.

Els fotògrafs

Els fotògrafs que van realitzar les imatges que conformen els àlbums citats són diversos. Si ens centrem en el treball de camp –és a dir, els reportatges fets de manera periòdica per seguir els importants canvis de Montjuïc, així com els moments singulars de visites a les obres–, es pot advertir una certa especialització dels professionals de la imatge.

Josep Brangulí i Soler

Les primeres imatges, corresponents als mesos finals de 1914 i fins a mitjan 1916, són pràcticament totes de Josep Brangulí i Soler.¹⁵ Bon testimoni de l'ús de Montjuïc abans de les obres, aquestes fotografies serveixen per documentar les característiques d'espai rural i d'oci de les classes baixes d'una certa Barcelona. Són fotografies on apareixen les fonts i *merenderos* que se situen a la falda de la muntanya, vora el Poble Sec i les Hortes de Sant Bertran, amb noms com la Font Trobada, la Font d'en Conna, Tres Pins, Torreforta, la Torrassa, el Gurugú, la Cadena o la Walkiria, o la Musclera sota Miramar, indrets de gran concurrència dels veïns, i que eren objecte de curiositat per part dels altres ciutadans, artistes o intel·lectuals (*Figura 12*).

Santiago Rusiñol, l'any 1889, glossava de manera sorneguera la recerca de les fonts d'aigües pures, de moda a l'època:

La gente acaudalada pasa fronteras y más fronteras y atraviesa naciones y reinos, imperios y repúblicas, para buscar aguas extranjeras y aumentar la sed al mismo tiempo durante el camino; las familias caseras y acomodados menestrales se esparcen por Cataluña cual bandada de aves acuáticas, volando las más sedientas hasta las costas del Cantábrico; las gentes de negocios se nutren del agua ferruginosa de Moncada (que si no curan, alimentan) a fin de estar al pie del Bolsín y el escritorio; los indiferentes toman el agua potable de Canaletas en variadas combinaciones de jarabes, americanas y

15. Josep Brangulí i Soler, 1879-1945. La seva semblança biogràfica ha estat realitzada per Josep CRUANAS, «Josep Brangulí i Soler», *Capçalera*, 1 (abril 1989). A més, una exposició va mostrar particularment la seva obra i la dels seus fills fotògrafs a l'exposició de l'Arxiu Nacional de Catalunya titulada *Cambra Fosca 1936-1946. Imatges de Catalunya dels fotoperiodistes Brangulí*, Barcelona, Pagès, 1996.

12

13/14

otras sustancias minerales, y los alpinistas de esta ciudad excondal, mostrando ser los más prácticos, se encaminan los domingos por la tarde a Monjuich, donde encuentran también su agua fresca, sin sales, sódicos, bromuros ni otros componentes medicinales. Es verdad que respecto de las tales aguas medicinales, estos alpinistas nos sabemos de memoria aquello de

El agua tiene sulfatos,
yo no sé cuantos bromuros,
una porción de cloruros,
y otra porción de cloratos.

Y a pesar de la potasa
y de la sosa y del yodo,
sabe el agua de igual modo
que la que se beba en casa.

De las alegres virtudes de esas fuentes y de sus paisajes de cultivo preferimos ocuparnos hoy.¹⁶

Rusiñol continua descrivint el passeig per pujar a la muntanya tot passant per la Font d'en Conna, la Font Trobada, la Font de la Satalia i la Font del Gat, i il·lustra l'article amb sengles dibuixos de la Font del Gat, la de la Satalia, l'encreuament de la Font de'n Conna i personatges típics de l'indret. Tots aquests llocs d'esbarjo continuaven ben vius l'any 1915, quan es van iniciar les obres.

Les fotografies de Brangulí ens mostren també vistes dels terrenys rurals coneguts encara pel nom dels seus propietaris, com els terrenys Mencheta o els terrenys de la Torre Feliu; i vistes de l'edificació del Polvorí Vell.

El fotògraf va tenir, a més, l'encert de realitzar una sèrie de preses amb l'à-

nim de construir, en positivar-les, unes grans panoràmiques que ens impacten quan comparem aquells camps amb l'actual Montjuïc. Una d'elles, composta amb 8 clixés, fa un gir de 360° i proporciona una informació sorprenent de l'any 1915 (la data no estava clara degut a un error d'escriptura a l'hora de documentar les fotos a l'àlbum), presa des de la planícia de Lladó (*Figura 13/14*). En una altra de 1916, composta amb 5 clixés, dóna una visió més propera, des dels encontorns de l'antic Parc Laribal, dels cingles i barrancs que limiten la munta-

16. «Revista de Baños. Las fuentes no medicinales de Montjuich», *La Vanguardia*, 11-VIII-1889, pàg. 1.

15

16

17

nya amb l'avinguda del Paral·lel (*Figura 15*). Una altra, de l'any 1917, mostra en quatre preses una part d'aquell territori amb les grans obres de transformació en curs. Una darrera panoràmica de tres clixés fa una vista general del sector de la França Xica comprès a l'àrea de l'Exposició, datada el 3 de març de 1917.

A més, Brangulí treballa generant gran quantitat de fotografies fins el juny de 1916 (*Figures 16 i 17*). A partir d'aquesta data, les seves intervencions seran més puntuals i sovint lligades a les visites a les obres d'altres personatges.

Es pot explicar l'interès d'aquest fotògraf per Montjuïc si recorrem al seu paper de soci i fotògraf primordial de les publicacions de la Sociedad de Atracción de Forasteros, empresa creada l'any 1908, amb forts lligams amb la municipalitat i que es dedicava a informar sobre Barcelona i Catalunya des d'un punt de vista turístic. Publicava la coneguda revista *Barcelona Atracción* com a eina de difusió, amb articles sobre aspectes concrets relacionats amb la ciutat, així com el *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros*, de caire més intern. En diversos articles d'aquestes publicacions, i en dates tan primerenques com el 1916 o el 1917, hi apareixen les fotografies de Brangulí.¹⁷

De fet, la seva presència en els àlbums municipals no ve tant per encàrrec de la Junta directiva de l'Exposició com per una possible primera tasca d'acumulació de material informatiu ja existent per part d'aquesta institució. És un fet revelador que, sols en aquest cas d'adquisició de fotografies, els negatius quedaren en mans del fotògraf, quan la pràctica per a tota la resta de fotografies comprenia la cessió del material de base. De fet, a les actes de la Junta no apareix l'abonament a un encàrrec de feina a Josep Brangulí fins a la sessió de 7 de desembre de 1916, quan les imatges del primer àlbum ja estan fetes.¹⁸

Luciano Roisin

El fotògraf que va treballar més en la primera època de la transformació de la muntanya va ser Lucien o Luciano Roisin.¹⁹ A la primera dècada del segle XX, Roisin treballa abastament en la realització de postals de paisatges, primer

17. Dues fotografies sobre treballs d'explanació, a *Barcelona Atracción*, VI, 60 (gener 1916), pàg. 12; «La jardineria en la futura Exposición de Barcelona», 62 (març 1916); «Opiniones ajenas. De la importante revista "Dun" de Nueva York», 63 (abril 1916). A «Montjuich. Notas históricas y descriptivas», de J. ROCA Y ROCA, *Barcelona. Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros*, VIII, 29 (1r trimestre 1917), pàg. 68-69, es publiquen dos fragments de les dites panoràmiques indicant fites d'alçada, més altres imatges de la muntanya i dels berenadors; a l'article hi figuren també fotografies de Coll Salieta i A. Joarizti. A l'article «Montjuich. Notas geológicas», del Dr. M. FAURA I SANS, *Barcelona. Boletín...*, VII, 28 (4rt trimestre 1916), pàg. 32, apareix una altra panoràmica de 2 clixés.

18. AMAB, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. 1, f. 221 (7-XII-1916): «Aprobar las cuentas [...] otra de J. Brangulí y Soler, de 136 pesetas con 50 céntimos, fecha 13 de Noviembre, por fotografías, para la formación de unos álbumes de obsequio».

19. Aquest és el nom que apareix en els tamps de tinta al dors de les còpies d'època o en el segell sec a l'emulsió. De fet, el seu nom real era Lucien Roisin Besnard, nat a París l'any 1876. L'aprofundiment en la seva figura pot fer-se a través de la biografia apareguda al llibre d'Albert BENZEKRY i Ernest BOIX, *La Garriga. Targetes postals antigues*, Barcelona, Llibres a Mida SL, 2006, on apareix l'article «Lucien Roisin Besnard. Biografia», de J. A. HIDALGO, J. R. URBANO i E. BOIX.

18

amb l'impressor Ramon Rosselló i Ràfols, després per Àngel Toldrà Viazo i, finalment, per compte seu. La seva experiència en la captació d'espais, en la tria d'enquadraments (que havien de ser turísticament plaents per a ser ben venuts) pot ser el motiu pel qual va començar a treballar per a l'Exposició de Barcelona.

Segons les actes de la Junta Directiva, Roisin veu aprovat el cobrament dels seus primers clixés el 28 de juliol de 1916.²⁰ Se li pot atribuir el reportatge en data de 1 de juny de 1916 de l'*Álbum Pruebas Fotográficas*.

Si Brangulí treballava amb negatius de 10x15 cm i presentava les còpies en format de targeta postal, Roisin ho fa amb negatius de 13x18 cm, i els positius realitzats per contacte tenen aquestes mides; en algun cas trobarem també còpies en format de targeta postal amb el segell sec o còpies de format 21x27, també amb segell sec, en els àlbums ordenats temàticament.

Les imatges de Roisin corresponen als anys de més grans moviments de terres, de transformació més radical del terreny, amb eliminació de desnivells mitjançant terraplenats i explanacions, de transformació de pedreres, i de creació de les grans places i avingudes on abans hi havia només camps i matolls (*Figura 18*).

El seu compromís amb la tasca ingent de transformació pot copsar-se en els enquadraments, on sovint l'home empetiteix davant l'enormitat de la feina –és corprenedora la imatge on unes fileres d'homes treballen a la paret d'una pedrera i en primer terme hi col·loca una esllavissada de rocs²¹– però es creix en la persistència del treball (*Figura 19*). La importància de l'home com a element transformador queda palesa en els únics retrats de treballadors presents

20. *AMAB*, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. I, f. 185 (28-VII-1916): «Aprobar las cuentas [...] otra de Luciano Roisin, de 120 pesetas por clichés y propaganda».

21. *Montjuïc 1915. Primera mirada...*, pàg. 56, fotografia 5, «Passeig Central de la Pedrera Artés a Torreforta: explanació».

19

20

a la col·lecció, fets a l'agost de 1917, i en les diverses fotografies on el treball humà és protagonista. Algunes d'aquestes imatges estan captades amb un gran esperit líric, com en la imatge on uns homes planten plataners als vorals d'una futura avinguda, i on usa el contrallum per emfasitzar la descripció (*Figura 20*). Altres, en canvi, cauen en un cert esperit naïf, com la imatge amb una parella gran i una noia que observen embadalits un petit brollador del nou Parc Laribal (*Figura 21*). També abunden les fotografies de registre, correctes fotografies descriptives d'indrets en procés de canvi o ja refets.

21

22

Sigui com sigui, Roisin és un dels grans protagonistes de la transformació de Montjuïc, i a la seva càmera devem una part considerable del record del canvi. Ell mateix s'immortalitzà, potser volgudament, en forma d'ombra en un parell de fotografies (*Figura 22*). Comparativament, i fins el juliol de 1922, és l'autor que més encàrrecs va cobrar: segons les actes de la Junta Directiva, l'any 1917 en va cobrar 12, l'any 1918 van ser 13, i l'any 1919, 5.

La carrera particular de Luciano Roisin com a editor de postals encara perviu durant els anys de treball per a l'Exposició, i, d'algunes de les imatges cap-

23

24

tades per a la Junta, Roisin n'editarà postals (*Figures 23 i 24*).²² Amb posterioritat a la inauguració de l'Exposició l'any 1929, realitzarà petits àlbums de postals, algunes d'elles acolorides, sobre els espais i fonts. La Junta directiva emprà imatges captades per Roisin i per Emili Godes –de qui parlarem tot seguit– per fer un tiratge de postals de promoció i divulgació dels nous espais, centrat de manera particular en el nou Parc Laribal.

22. En concret, de les fotografies de l'*Àlbum Pruebas Fotográficas* núm. 1205, amb data 4 d'octubre de 1918, i núm. 1721, sense data, s'han localitzat postals amb el conegut membre L. Roisin.

Emili Godes Hurtado

A partir de l'any 1920 es produeix un canvi podríem dir-ne generacional, i apareix en escena un nou fotògraf que acumularà la major part d'encàrrecs fins a l'arribada de Carlos Pérez de Rozas l'any 1922. Aquest nou personatge és Emili Godes Hurtado, un fotògraf que aporta un canvi de presentació en les fotografies lliurades per als àlbums. Malgrat el seu caràcter documental, rebran un tractament de virat que els hi proporcionarà una qualitat formal singular.²³

Godes té possiblement el primer contacte amb la tasca fotogràfica de l'Exposició com a venedor de material fotogràfic a la Casa Ribà, on treballava des de l'any 1910. Aquesta Casa era una de les més importants proveïdores de material fotogràfic a la ciutat, i no fóra estrany que alguns professionals que treballaven a l'Exposició hi adquirissin clixés, líquids pels banys de processat o papers per fer ampliacions fotogràfiques.

L'any 1920 Godes cobra el seu primer encàrrec de la Junta de l'Exposició.²⁴ Cal pensar que és per un reportatge datat l'octubre de 1919 compost per 26 fotografies, on es nota un cert canvi a l'hora d'enfrontar-se amb l'objecte a fotografiar. Aquest canvi segurament obeïa a que moltes de les grans obres ja estaven realitzades, i això permetia buscar enquadraments no només descriptius, sinó on les obres ja fetes assolien un pes important en la disposició de volums de la composició. Una imatge emblemàtica d'aquest reportatge inicial apareix titulada a l'àlbum com *Efecto de luz sobre el puente principal*, on l'aspecte del cel té totes les característiques d'haver estat tractat amb un filtre a l'hora de la presa (*Figura 25*). D'altres fotografies del recull mostren elements acabats, com ara escales o pèrgoles.

A finals de 1919 hi ha un altre reportatge atribuït a Godes, on singularitza els seus positius a través del virat de les còpies, pràctica constant en la seva producció i usual a l'època, principalment a les fotografies de concursos, on es combinaven amb papers texturats i altres intervencions de caire artístic (*Figura 26*).

L'any 1920 Godes entra a treballar com a encarregat de laboratori a la Casa Cuyàs, reconeguda empresa fotogràfica generadora d'un gran arxiu de folklore i geografia, i aquest mateix any és el fotògraf que rep més encàrrecs per enregistrar les obres de Montjuïc.²⁵

23. Emili Godes Hurtado, 1895-1970. Té una biografia-cronologia publicada a *Primer Acte. La fotografia al museu*, Barcelona, MNAC, 1997. Conté un petit error quan diu que es vincula, l'any 1920, a l'Agrupació fotogràfica de Catalunya, perquè aquesta entitat neix l'any 1923.

24. *AMAB*, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. III, f. 107 (29-III- 1920): «Emilio Godes. Su cuenta de 5 de febrero último, por fotografías pesetas 58 con 40 céntimos».

25. Vuit lliuraments per factures referents a reportatges realitzats els dies 5 i 17 febrer, 12 març, 16 i 23 de juny, 12 i 26 de juliol i 27 de setembre. Brangulí (per reportatge presentat el 8 de març), Merletti (per reportatge presentat el 3 de juny) i Sagarra (per reportatges presentats el 23 i 24 de febrer, i el 20 de setembre) són els altres fotògrafs presents l'any 1920 (*AMAB*, Z102, Junta Directiva, Actes..., diverses sessions).

25

26

27

El coneixement del medi i la seva afició als concursos el fa presentar-se al concurs fotogràfic organitzat per l'Exposició l'any 1921, on obté un premi d'indemnització de 50 pessetes amb una col·lecció fotogràfica presentada en primer lloc i anomenada *Montserrat* en homenatge a la seva filla (*Figura 27*). Aquell mateix any Godes és l'únic fotògraf que apareix a les actes de la Junta, la qual cosa el faria autor de totes les fotografies d'aquell any que figuren als àlbums, tret de les que es presentaren al concurs esmentat.

La participació de Godes als reportatges de Montjuïc acaba l'any 1922, essent citat a les actes de la sessió del 23 de juny. L'empenta de Godes el va dur a presentar-se a nombrosos concursos nacionals i estrangers (guanya el primer premi al concurs Ernemann de Dresden el 1922, obté el segon premi al concurs AGFA de Berlín l'any 1926), i a participar en la creació de l'Agrupació fotogràfica de Catalunya, dins la qual és escollit com a vocal a la primera junta el 16 de juny de 1923.

Però l'interès de Godes per l'Exposició no va aturar-se aquell any, i, quan la mostra ja havia obert les portes l'any 1929, realitzà un conjunt de reportatges de les instal·lacions inaugurades que, editat per Concesiones Gráficas, es va publicar en fototípia i forma d'àlbum amb el nom de *Exposición Internacional de Barcelona MCMXXIX*, sense citar-ne l'autoria. Hi trobarem imatges exteriors dels palaus, les fonts, el Poble Espanyol, etc. Algunes d'aquestes imatges foren també publicades per Concesiones Gráficas com a postals per circular durant l'Exposició. Godes va fer un altre reportatge aplegat en forma d'àlbum, en concret de l'Exposició de la Llum, que quedà concretat en l'àlbum *La Exposición de la luz en el certamen internacional de Barcelona 1929-1930*.²⁶ Les magnífiques fotografies d'aquesta Exposició van il·lustrar un article a la revista apareguda l'any 1929, *La Ilustración Ibero-Americana*, així com altres fotografies nocturnes fetes durant la festa de clausura de l'Exposició l'any 1930.²⁷

26. Del primer àlbum n'existeix un exemplar a l'AFB. El segon és consultable al MNAC i a la Biblioteca de Catalunya.

27. «Gran fiesta marítima nocturna en el puerto de Barcelona para solemnizar la clausura de la Exposición», *La Ilustración Ibero-Americana*, II, 4.

Emili Godes era, fins ara, més conegut per les macrofotografies de plantes i animals que va realitzar cap als anys 30, col·laborant amb el Dr. García del Cid i l'Escola d'Agricultura de Barcelona, i que van ser presentades l'any 1944 a iniciativa de Sebastià Gasch a la Galeria El Jardín. Aquests treballs van en paral·lel amb l'ideari del corrent fotogràfic europeu de la Nova Objectivitat, i li donen a Godes el títol de representant d'aquesta tendència.²⁸

Sebastià Jordi Vidal

És un altre fotògraf important en la creació d'imatges del nou Montjuïc.²⁹ Segons les actes de la Junta, presenta factures en tres ocasions.³⁰ Per la darrera, datada el juny de 1922, cobra una gran quantitat de diners per a l'època.

Als àlbums, s'hi localitzen reportatges d'aquest autor relacionats amb els concursos de 1918 i 1921, a més d'un reportatge en data 10 d'octubre de 1918 i un altre d'interiors de l'Exposició del Moble de 1923, però no acaben de lligar les xifres. Tal vegada el darrer contracte fotogràfic no corresponia a fotografies que havien de figurar en els àlbums de registre del canvi de la muntanya. Tornarem sobre aquest personatge en parlar dels concursos fotogràfics (*Figura 28*).

28

28. Ho recull Joan FONTCUBERTA, «Fotografia catalana 1900-1940: el camí vers la modernitat», dins *Introducció a la història de la fotografia a Catalunya*, Barcelona, Lunwerg, 2000. Vegeu també *Emili Godes. Fotògraf de la Nova Objectivitat*, Barcelona, Departament de Cultura (Generalitat de Catalunya), 1997.
29. Segons les actes, si sumem els diners abonats als fotògrafs entre 1914 i 1922, Lucien Roisin reb 6.729,50 pessetes, Emili Godes, 2.851,05, Sebastià Jordi Vidal, 2.314,50, i Josep Brangulí Soler, 2.019,75. Sebastià Jordi Vidal és, doncs, el tercer fotògraf pel que fa a la quantia de les remuneracions.
30. *AMAB*, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. II, f. 263 (24-XII-1918): «S. Jordi Vidal. Su factura de 22 de noviembre último, por fotografías, 58 pesetas y 50 céntimos»; vol. III, f. 41 (12-VIII-1919): «S. Jordi Vidal. Su cuenta de 20 enero último, por fotografías, 66 pesetas»; vol. IV, f. 141 (23-VI-1922): «Jordi Vidal. Por fotografías, 2.190 pesetas».

29

30

Altres fotògrafs

La relació de fotògrafs que es desprèn de l'anàlisi dels àlbums es completa amb altres noms la participació dels quals és més limitada, malgrat ser autors de més nomenada.

Josep M. Sagarra és autor de 5 reportatges fins a finals de 1922, tres d'ells d'aspectes de les obres (*Figures 29 i 30*), un de la visita dels assistents al 2n Congrés Patronal l'any 1919, i un d'una batalla de flors al juny de 1922. Les

còpies que resten als àlbums mostren un treball de laboratori poc fi, i són de les poques que mostren un marge blanc envoltant la imatge. L'autor afegia a les fotografies un segell sec a l'emulsió amb el seu nom.³¹

Alexandre Merletti presenta un dels primers reportatges recollits en els àlbums, el de la visita del governador civil Leopoldo Matos a les obres, el desembre de 1915, amb tres fotografies signades a l'emulsió. El 21 de juny de 1918, cobreix la visita de l'Ajuntament i la premsa, i presenta aquest cop les fotografies amb un tampó al dors (*Figura 31*). I el 28 de juny de 1920, treballa a Montjuïc en ocasió de la visita del rei Alfons XIII, aquest cop amb negatius de format 6x4,5 cm.³²

Ambdós autors, inscrits dins la primera generació de fotoperiodistes catalans, eren fotògrafs amb una llarga trajectòria en els mitjans impresos, que treballaven molt per a mitjans editorials en aquella època plasmant multituds d'actes i esdeveniments ciutadans.

Als àlbums hi ha també una fotografia del fotoperiodista Frederic Ballell, publicada d'altra banda a la *Il·lustració Catalana* en un reportatge sobre les

31

31. És citat en dues ocasions a les actes, malgrat que la cita de Photo Studio Areñas pot atribuir-se a fotografies seves, ja que en aquella època hi treballava (*AMAB*, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. II, f. 136 (15-III-1918); «otra, de Photo Studio Areñas, fecha 24 de febrero último, de 102 pesetas y 50 céntimos por trabajos fotográficos»; vol. III, f. 107 (29-III-1920): «José M. Sagarra. Su cuenta de 24 de febrero último, por fotografías 66 pesetas»; f.118 (29-III-1920): «José M. Sagarra. Su cuenta de 23 de febrero último, por fotografías pesetas 46» f. 171 (3-XII-1920): «José M. Sagarra. Su cuenta de 20 de septiembre último, por trabajos fotográficos, pesetas 183».
32. A banda d'aquests reportatges, figura a les actes en tres ocasions: *AMAB*, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. III, f. 6 (15-III-1919): «Alejandro Merletti. Su factura de 28 de febrero por fotografías, pesetas 162 y 50 céntimos»; f. 145 (26-VI-1920): «Alejandro Merletti. Su cuenta de 3 del corriente, por fotografías, 100 pesetas»; vol. IV, f. 211 (21-XI-1922): «Alejandro Merletti. Por fotografías, 70 pesetas».

obres.³³ Ballell és un dels principals fotògrafs col·laboradors en aquesta revista.³⁴ Aquest fet ens parla de la intenció recaptadora d'imatges que animava la Junta. Com també la documenten l'aparició en els àlbums, algun cop, de pàgines amb retalls de revistes il·lustrades adherits.

Al costat d'aquests fotoreporters figuren uns altres professionals molt menys coneguts. Fotografies amb el tampó de *La Mundial Fotográfica* s'han pogut relacionar amb els fotògrafs Cruz Hermanos,³⁵ i amb reportatges datats el 26 de maig i el 26 de juny de 1917 i el 27 de juliol de 1918 (*Figures 32 i 33*). El fotògraf Martín Falcó va fer reportatges datats els dies 4 i 10 de juliol i 1 de novembre de 1918, i figura també a les Actes de la Junta.³⁶ Les seves fotografies mostren un tampó de tinta al dors on posa *Phot Falcó*. Aquest fotògraf participà i guanyà el primer premi del concurs de 1918. Emili Canet cobra per algun treball, encara no localitzat.³⁷ A. Marín realitza un reportatge de la visita dels Infants reials Carlos i Luisa a les obres de l'Exposició el 20 d'abril de 1920.³⁸ I poc després, el mes de maig, Artur Ferran apareix com autor d'unes poques fotografies de les obres.³⁹ Artur Ferran i Albareda,⁴⁰ (Barcelona 1887-1984), ebenista primer i fotògraf després, obrí, amb un soci, un estudi fotogràfic "americà" al carrer d'Aribau. Va especialitzar-se en fotografia industrial i comercial. La documentació extreta de les actes entre els anys 1913 i 1922 esmenta la participació de fotògrafs com Adolf Mas, Narcís Cuyàs o Jaume Ribera Llopis, tots tres força coneguts per la seva abundant participació a la creació fotogràfica de la Barcelona d'aquells anys, però considerem que els seus treballs no tingueren relació amb la confecció dels àlbums sinó amb altres tasques engadades per la Junta de l'Exposició,⁴¹ com podien ser la realització de fototípics o de còpies per decorar les oficines de la Junta, o fins i tot la realització de les còpies dels àlbums a partir dels negatius d'altres fotògrafs. S'esmenta també l'encàrrec efectuat a la firma Pathé Frères⁴² per realitzar filmacions, cosa que ens indica la familiaritat amb les noves eines existents de cara a la perpetuació de la memòria.

33. *Il·lustració Catalana*, 743 (9-IX-1917). La data de la foto, segons els àlbums, és 3 d'agost de 1917.

34. Vegeu Frederic Ballell, *fotoperiodista*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2000.

35. *Anuario General de España*, 1921, vol. II, pàg. 2.078, apareix l'entrada «Cruz Hnos., La Mundial Fotográfica. Espalter, 3». A *AMAB*, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. II, f. 80 (25-IX-1917): «otra a Cruz Hermanos, fecha 1º del actual, de 137 pesetas con 25 céntimos, por fotografías»; f. 103 (19-XI-1917): «otra de Cruz Hermanos, fecha 30 de octubre último, de 133 pesetas con 75 céntimos por igual concepto (fotografías)»; f. 136 (15-II-1918): «otra, de Cruz Hermanos, fecha 14 de febrero último, de 130 pesetas por trabajos fotográficos».

36. *AMAB*, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. II, f. 246 (24-XII-1918): «Martín Falcó. Su factura de 27 de septiembre último, por fotografías, 82 pesetas»; f. 264: «Martín Falcó, su factura de 10 de diciembre último, por fotografías, 54 pesetas».

37. *AMAB*, Z102, Junta Directiva, Actes..., vol. II, f. 252 (24-XII-1918): «Emilio Canet. Su factura de 12 de octubre último, por cliché 163 pesetas».

38. Identificat per tampó al dors: *A. Marín. Barcelona*.

39. Identificat per tampó al dors: *Arturo Ferran. Fotografía Industrial. Muntaner 30 pral.*

40. Segons informació de l'Arxiu Nacional de Catalunya, fons Francesc Ferran i Brugués, fill d'Artur Ferran.

32

33

41. *AMAB, Z102, Junta Directiva, Actes...*, vol. I, f. 89 (21-VI-1915): «Seguidamente quedaron aprobadas las bases convenidas con la Delegación de la Junta de Museos de Barcelona, relativas a los trabajos preparativos de la Sección de la España Histórica, Monumental y Artística, encargando en su consecuencia los mismos a aquella entidad, y quedando sancionados, por consiguientes, los dos créditos de importe 25.000 pesetas cada uno, establecidos en dichas bases con destino al abono de los primeros gastos que origine la formación del inventario gráfico y la obtención de reproducciones»; vol. III, f. 40 (7-VII-1919): «Aplazar para la reunión próxima la resolución relativa a la propuesta de apertura de crédito para el Servicio de fotografías, formulada por la Asesoría Artística y la Sección de Bibliografía, Estadística e Información Técnica».
42. *AMAB, Z102, Junta Directiva, Actes...*, vol. I, f. 142 (21-I-1916): «Aprobar las siguientes cuentas: otra a Pathé Frères de 94 pesetas con 50 céntimos por trabajos cinematográficos, relativos a las obras de la Montaña de Montjuich»; vol. II, f. 211 (11-IX-1918): «De Pathé Frères y Compañía. Su factura de 5 del actual mes. Por una película de las obras, 131 pesetas con 25 céntimos».

Els concursos fotogràfics i els seus participants

1918

L'any 1918 es va voler presentar als ciutadans l'estat de les obres, i la Junta Directiva de l'Exposició va promoure una celebració popular, tot editant un fulletó on escrivia:

Festa a Montjuich. Plau a la Junta Directiva de l'Exposició no ser ella la que judiqui l'obra que ve realitzant-se en la muntanya de Montjuich al convertir aquells indrets inaccessibles, fins fa poc, en parc d'esbarjoses vies per a fer d'hostatge a l'Exposició nostra en els primers dies de pau. Vol que sigui tota la ciutat la que sospesi l'obra que va realitzant-se i per ço la convida a anar-hi diumenge dia 7 d'aquest mes.⁴³

Acompanya el text un programa detallat dels actes i un plànol-itinerari de la festa. L'anunci, publicat a la premsa el diumenge 7 de juliol de 1918, convoca una *Batalla de Flores en el Paseo Central*, amb premis. A més, hi hauria sardanes, festa aragonesa, festa valenciana, festa gallega, festa asturiana, ball de La Pradera, concerts amb nou bandes de música, focs japonesos i gran castell de focs artificials. L'últim punt és un *Concurso Fotográfico con 900 pesetas de premios*.⁴⁴

En una nota de premsa, escrita a les oficines de l'Exposició el dia 4 de juliol, s'explicava respecte al Concurs Fotogràfic:

Son muchos los que se presentan en las oficinas de la Exposición pidiendo datos del concurso fotográfico anunciado. Contestando a las preguntas hechas debe hacerse público que los trabajos para optar a él tanto pueden referirse a la fiesta del pasado mañana como a las obras que vienen efectuándose para la transformación de la montaña. Interpretándolo así, se han visto en estos días en Montjuich varios fotógrafos estudiando sobre el terreno la mejor manera de desenvolver su trabajo. El plazo de admisión termina el próximo día 20.⁴⁵

43. AMAB, Z102, Festes i actes diversos (1918-1929), Fulletó *La festa del diumenge a Barcelona* (c. 47166).

44. *La Vanguardia*, 7-VII-1918, pàg. 9.

45. AMAB, Z102, Festes i actes diversos (1918-1929), Fulletó *La fiesta del domingo en Montjuich* (c. 47166).

34

El dia 8 de juliol de 1918, *La Vanguardia* publica un comentari titulat «Una fiesta magnífica», que descriu elogiosament l'esdeveniment, anomena els guanyadors de la batalla de flors i indica que:

...una nube de fotógrafos profesionales y aficionados impresionó numerosos clisés, sin duda para optar a los premios ofrecidos en el concurso fotográfico. También fueron impresionadas varias películas para diferentes casas editoras de cintas cinematográficas.⁴⁶

Les fotografies guanyadores del concurs quedaven en propietat de la Junta de l'Exposició i s'incorporaven com a eina als àlbums que documentaven la transformació. El dia 23 de juliol es va constituir un jurat format per Lluís Masriera, president del Reial Cercle Artístic, Xavier Parés i Bartra, president de la Secció Fotogràfica del Centre Excursionista de Catalunya, Manuel Rodríguez Codolà, membre de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, Adolf Mas, fotògraf, i Oleguer Junyent, director artístic de l'Exposició,⁴⁷ que van resoldre el concurs el dia 30. Els guanyadors foren Martí Falcó (1r), els senyors Ramos i Vendrell (2n), Sebastià Jordi (3r), Rambla i Cia (4rt), Amadeu Serra (5è), Frederic Juandó (6è), Jorge Vidal (7è), Martí Mañé (8è). Vegeu *Taula 1*. El conjunt de mostres presentades va arribar a 50 i tres col·leccions van quedar fora de concurs per haver estat lliurades fora de termini.⁴⁸

46. *La Vanguardia*, 8-VIII-1918, pàg. 4.

47. *La Vanguardia*, 23-VII-1918, pàg. 4.

48. *La Vanguardia*, 30-VII-1918, pàg. 3.

35

TAULA 1
PREMIATS AL CONCURS DE 1918

PREMI	QUANTITAT	NÚMERO COL·LECCIÓ	AUTOR
1r	400	48	Martín Falcó
2n	200	50	Srs. Ramos i Vendrell
3r	150	47	Sebastián Jordi
4rt	100	17	Rambla i Cia
5è	100	32	Amadeo Serra
6è	75	27	Federico Juandó
7è	50	46	Jorge Vidal
8è	50	30	Martín Mañé

Uns mesos després, en un afany d'anar cridant l'atenció sobre la nova muntanya, es publica a *D'ací d'allà* un reportatge sobre el concurs que reproduïx fotografies de tots els guardonats. Més que de fotografia, el text ens parla novament del descobriment de Montjuich i de la fotografia com a descobridora dels nous espais:

Montjuich és una muntanya tan bella com la que més pugui ser-ho. I el qui no la coneix, quasi en dubta, car en parlar de Montjuich, immediatament se'n evocuen els barris tèrbols d'una ciutat quasi desconeguda, d'una ciu-

36

37

tat més dels altres que dels barcelonins d'ara. Montjuich, per molts, és encara la muntanya maleïda de presos i afusellats, del cementiri i els gitanos, del Morrot i de gent de mal viure... [Ara] Montjuich pot dir-se que és la *Muntanya Civil* de Catalunya; ella, mercès a l'amor dels nostres homes nous, dels homes que somnien en la Nova Catalunya, s'ha transformat esplendorosament per a ésser entregada a la Ciutat Nova per a que les seves gèneres, totes, puguin fruit-ne sos encisos des d'ara ja [...]. Per això [...] fou una bella idea de convocar el concurs fotogràfic de Montjuich, car ell farà de segur estimar la muntanya als qui l'odien i no la coneixen i admirar-ne encara més les seves gràcies aquells que ja l'estimen.⁴⁹

1921

L'any 1921 es convoca novament una festa a la muntanya. En principi la data assignada era el 20 de novembre, la mateixa data en que se celebraria una assemblea de 'forces vives' al Palau d'Art Modern,⁵⁰ amb el motiu de refermar la decisió de les corporacions municipals de continuar amb la idea de celebrar-hi una Exposició Internacional i que va concloure la voluntat de reprendre les obres amb el suport de l'Estat. Es van convocar els ciutadans a prendre possessió del parc construït. La Junta de l'Exposició havia editat per als assistents a l'Assemblea un full de mà que explicava el motiu de la convocatòria,⁵¹ presentava el programa de la Gran Festa Popular en el Parc de Montjuich 20 de novembre de 1921 i mostrava un plànol de les instal·lacions de la festa; va editar també un altre full de mà en castellà on, a més del motiu de la convocatòria i d'un plànol de la zona (en aquest cas, de tipus Ciutat-Jardí), explicava breument la necessitat de les exposicions per trencar la mala relació entre la muntanya i els barcelonins:

La montaña de Montjuich era poco menos que inaccesible para los barceloneses. Una leyenda de divorcio, por albergar todo lo que de peligroso hay en una ciudad, es el concepto que de ella tenía formado el pueblo de Barcelona. Sanear moralmente la Montaña, incorporarla a la cultura ciudadana, acabar con el divorcio existente entre ella y esta ciudad, que, según el inmortal poeta catalán, materialmente ha salido de sus entrañas, era todo un problema a resolver y un deber a cumplir.⁵²

49. «La muntanya de Montjuich i la Exposició de Indústries Elèctriques. Concurs fotogràfic de l'Exposició de Barcelona», *D'ací d'allà*, II, 11 (10-XI-1918), pàg. 417-422.

50. «La futura exposició. Asamblea de Fuerzas Vivas», *La Vanguardia*, 22-XI-1921, pàg. 9-10.

51. AMAB, Z102, Festes i actes diversos... [Dossier "Celebració dels següents actes: Assemblea de Corporacions; festa popular; visita dels parlamentaris i premsa madrilenya a l'Exposició"], Fulletó *La Junta de l'Exposició a la ciutat de Barcelona*: «La Junta [...] creu indispensable convocar tot Barcelona per tal que sigui la mateixa ciutat qui assenyali la data definitiva en què s'han de celebrar ambdues Exposicions, i qui indiqui, voluntàriament, els mitjans econòmics necessaris».

52. AMAB, Z102, Festes i actes diversos... [Dossier "Celebració..."], Fulletó *Plano definitivo de la urbanización de la montaña de Montjuich*.

Així mateix, la Junta va editar, en data 10 de novembre, un cartell d'anunci del Concurs fotogràfic «con motivo de las fiestas que se celebrarán el día 20 de Noviembre, en el Parque que se construye para la exposición, en la montaña de Montjuich», amb les bases i els premis. La primera base era que «podrán concurrir a él las colecciones de seis fotografías inéditas que tengan por tema las fiestas de aquel día o los trabajos que se realizan en los terrenos de la futura Exposición de Barcelona»; i a les següents regulava processos fotogràfics, termini d'admissió, elecció del Jurat i premis en metàl·lic. A la darrera, estipulava clarament que «los trabajos premiados y sus correspondientes clisés quedarán propiedad de la Exposición, debiéndose entregar estos últimos al percibir el premio».⁵³

El mal temps va jugar una mala passada a la convocatòria de festa.⁵⁴ Es va ajornar dues vegades: de 20 de novembre passà a 27 de novembre (i s'anuncià als diaris exposant el retard tot dient que «el mal tiempo reinante impidió que se realizara este acto de confraternidad que, en una sola aspiración de paz y de progreso, ha de unir a todos los barceloneses»⁵⁵ i novament pel mal temps s'acabà convocant per al diumenge 11 de desembre. En tots els casos es mantingué, com a part de la festa, el concurs de fotografies.

Dos dies després, els diaris de la ciutat narren l'esdeveniment:

Pudieron, por fin, celebrarse el domingo próximo pasado, las fiestas populares organizadas por la Junta de la Exposición Universal [sic] de Industrias Eléctricas y General Española, que hubieron de suspenderse anteriormente dos veces por la inclemencia del tiempo.⁵⁶

La Veu de Catalunya explica tot el procés d'una tacada:

Al capdavall s'han pogut celebrar les festes populars a Montjuich. Ja s'havien de celebrar quan es reuní l'Assemblea de corporacions [...] i la pluja impedí que es fessin les festes. Però la Junta de l'Exposició, inspirada pel sentiment de la persistència, va organitzar-les altra vegada [...]. Però aquell dia els núvols es condensaren en una pluja torrencial: l'aigua queia a bots i barrals i del Montjuich en davallaven caudalosos rierals i les calmes o planes que hi ha per la muntanya eren estanys. Les festes no pogueren celebrar-se. Però la Junta [...] va insistir que les festes populars havien de celebrar-se. [...] I aquesta bella visió [de les obres de la muntanya] el diumenge els fou possible gaudir-la a tots els bons barcelonins que, atenent la invitació de la Junta, pujaren a Montjuich.⁵⁷

53. AMAB, Z102, Festes i actes diversos... [Dossier "Celebració..."], Cartell *Concurso Fotográfico*.

54. *La Vanguardia*, 22-XI-1921, pàg. 9: «A pesar de que se habían suspendido, por el mal estado del tiempo en los días anteriores, las fiestas populares, fue mucha la gente que, aprovechando el cambio favorable, fue a pasear por el parque de Montjuich y las obras de la Exposición».

55. *La Vanguardia*, 27-XI-1921, pàg. 23.

56. *La Vanguardia*, 13-XII-1921, pàg. 8.

57. *La Veu de Catalunya*, 13-XII-1921, pàg. 5.

En aquest mateix article es fa especial esment de la participació fotogràfica:

Segurament esperonats per la notícia del concurs de vistes fotogràfiques de les festes, es veien arreu aficionats que, amb la maquineta fotogràfica, impressionaven clixés. I no sols eren joves, sinó que també hi prenien part eixerides damiselles. És indubtable que ahir s'impressionaren milers de plaques, la qual cosa contribuirà a una major difusió de les belleses de Montjuich i haurà proporcionat un bon negoci als establiments de venda d'objectes fotogràfics.⁵⁸

De tota manera, no tota la societat barcelonina estava entusiasmada amb l'Exposició ni aplaudia els recursos que s'hi esmerçaven. *L'Esquella de la Torratxa* explica la festa d'una manera diferent:

El passat diumenge de poc que no acaba malament la *charlotada* que organitzaren a la muntanya de Montjuich els de la “colla de la fartanera”, que són, com ja podeu pensar els nostres llegidors, els *amos del cotarro*, i qui diu *cotarro* diu de la requefutura i arxi fomuda Exposició Internacional de Disbauxes Elèctriques. És el cas que –oh comble de la badaneta i de la manca de cervell– deixaren sense tapar un pou situat en una plaça que hi ha en el mirador que dóna a les Arenes, i un amic nostre que estava treient vistes fotogràfiques, de no haver sigut del *gremial “Baf”* o B.A.F. de *El Diluvio*, hauria ficat els peus a la *galleda*. I... tuturut dotze hores. Res, que si arriba a portar una medalla o un escapulari, an aquestes hores la gent de la crosta proclamarien als quatre vents que's tractava d'un *miracle* més del Sant Crist de Limpias o de *Sant Roc* de la Plaça Nova, patró de la “futuríssima”.⁵⁹

Anècdotes a banda, el que aquestes ressenyes ens mostren és l'afluència de fotògrafs a les festes, tot indicant el grau cada cop més elevat d'implantació de l'art fotogràfic entre els ciutadans, en un moment amb gran força de la tècnica este-reoscòpica. Les càmeres ja han evolucionat cap a models més portables malgrat precisar sovint de trespeus.

El jurat del concurs fotogràfic d'aquesta festa ajornada era constituït per Marià Fuster, president del Reial Cercle Artístic, Josep Thomas, Miquel Renom, fotògraf, Rafael Areñas, fotògraf i membre de la Junta de Fotografia del Reial Cercle Artístic, i Oleguer Junyent, artista i representant de l'organització del'Exposició.⁶⁰ Els treballs premiats (*Taula 2*) d'entre els molts presentats (un mínim de 34), van ser els de Sebastià Jordi Vidal, R. Carrera i Eusebi Pons, i van tenir premi d'indemnització de 50 pessetes els d'Emili Godes Hurtado, Joan Artigas Carbonell, Jacint Villanueva, Amadeu Serra i Fargas, Josep Banús Moragas i Carles F. Bonell, més dues col·leccions d'autor anònim amb els lemes “Grans Festejos” i “Gran com jo”. Com a resultat del gran èxit de la convocatòria, el jurat

58. *La Veu de Catalunya*, 13-XII-1921, pàg. 5.

59. *L'Esquella de la Torratxa*, XLIII, 2232 (16-XII-1921), pàg. 829.

60. *La Vanguardia*, 5-I-1922, pàg. 8.

TAULA 2
PREMIATS AL CONCURS DE 1921

PREMI	QUANTITAT	FOTOS	LEMA	AUTOR
1r	500	11	Jordi Barcelona	S. Jordi Vidal
2n	300	20		R. Carrera
3r	100	7	Violeta	Eusebio Pons
Indemnitzat	50	1	Montserrat	Emilio Godes Hurtado
Indemnitzat	50	12	Rosaleda	Jorge Vidal
Indemnitzat	50	5	Gastiar	Juan Artigas Carbonell
Indemnitzat	50	34	Aurora	Jacinto Villanueva
Indemnitzat	50	28	Grans Festeigos	Desconegut
Indemnitzat	50	17	Gran com jo	Desconegut
Indemnitzat	50	14	Pro Patria	Amadeo Serra i Fargas
Indemnitzat	50	29	Matinada	José Banús Moragas
Indemnitzat	50	15		Amadeo Serra
Indemnitzat	50	24	Alcides Gegantí	Carlos F. Bonell
Afegit	50	C	Urbe Magna	Luis Espadaler
Afegit	50	A	Luz	Desconegut
Afegit	50	19	Fulles i llums	José Escayola
Afegit	50	30	Muntanya	Martín Duposo

va proposar ampliar les indemnitzacions i donar quatre premis més, atorgats a Lluís Espadaler, José Escayola, Martín Duposo i un autor anònim que es presentà amb el lema “Luz”.⁶¹

Alguna premsa cultural de l'època es va fer ressò d'aquests concursos: la revista *D'ací d'allà* en dona testimoni, com ja havia fet amb el concurs fotogràfic de 1918, i reproduïx tres imatges guanyadores en un apunt sota el títol *Del darrer concurs de Fotografies de Montjuich*, que lliga la convocatòria dels certàmens amb la voluntat d'apropar els nous jardins a la societat:

Ells [els clixés], més que tota lloança i descripció literària, ens diran quines són les belleses que guarda la muntanya, monjoia enorme que d'aquí a poc temps serà el símbol grandios del geni de la nostra raça.⁶²

61. AMAB, Z102, Festa Montjuïc: concursos, protocol i premsa (1921-1923) [Dossier: “Visites, notes i premsa”], *Nota de l'Exposició a la premsa*. Idèntica informació apareix publicada a *La Vanguardia*, 15-1-1922, pàg. 26.

62. *D'ací d'allà*, 51 (març 1922), pàg. 206-207.

38

39

40

1923

L'any 1923 es celebra als palaus de Montjuïc l'Exposició Internacional del Moble i Decoració d'Interiors. La idea és mostrar els darrers avenços en construcció i mobiliari, però també fer una mirada històrica i folklorista de la vivenda i l'espai interior, aplegada en una secció retrospectiva. És en aquest àmbit on es concreta un altre concurs fotogràfic. Com diuen les bases: «El objeto del Concurso es obtener documentos fotográficos de la edificación en España, en las distintas regiones y en los diversos períodos históricos».⁶³ La resolució del jurat, compost per Joan Nadal, Macari Golferichs, enginyer, col·leccionista i intel·lectual, Oleguer Junyent, director artístic de l'Exposició, i Rafael Areñas, fotògraf, es pren en data de 28 de maig de 1923 i, entre els quinze treballs presentats, concreta els tres primers premis per a la col·lecció «Riqueses del passat», d'autor anònim, una col·lecció d'autochroms dels senyors Delgado i Martí i la col·lecció de fotografies de mobles de Francesc Folcrà, a més de tres premis d'indemnització per a Joan Vidal i Ventosa, per la col·lecció amb lema «Subur» d'autor anònim, i per la col·lecció amb lema «Campanar» de Francesc Roca, de Reus (*Taula 3*). A més, per a il·lustrar la secció retrospectiva, des de la Comissió de l'Exposició s'envien cartes a diverses personalitats catalanes a fi i efecte de demanar-li reproduccions fotogràfiques d'interiors de les seves cases. En alguns casos se sol·liciten fotografies dels tallers, com als artistes Lluís Masriera, Agapito Casas Abarca, Vidal Quadras, Martí Garcés, Ramón Casas, Josep Triador, Joan Llimona, Carlos Vázquez, Santiago Rusiñol, Roviralta, Antoni Utrillo; en d'al-

63. AMAB, Z102, Exposició del Moble (1923): *Concurso fotogràfic*.

TAULA 3
PREMIATS AL CONCURS DE 1923

PREMI	QUANTITAT	FOTOS	LEMA	AUTOR
1r	1.000	15	Riqueses del Passat	Desconegut
2n	500	13	autochromes	Srs. Delgado i Martí
3r	250	6		Francisco Folcrà
Indemnitzat	100	2		Joan Vidal i Ventosa
Indemnitzat	100	3	Subur	Desconegut
Indemnitzat	100	7	Campanar	Francisco Roca
No seleccionat	0	1	Algún detalle	Desconegut
No seleccionat	0	4		E. Salinas
No seleccionat	0	5		R.
No seleccionat	0	8		J.C.B.
No seleccionat	0	9		J. A. Ric
No seleccionat	0	10	Patria	Desconegut
No seleccionat	0	11	Piqueros	Desconegut
No seleccionat	0	12		Ricardo Feller
No seleccionat	0	14	Catalunya Floreixent	Desconegut

tres, es demana que proporcionin imatges de les seves vivendes, com a F. Planàs, Josep Estruch, duc de Solferino, Martí Garcés, Josep Torroella, viuda de Bonsoms, Vicenç Muntadas, Lluís Vidal Quadras, baró de Quadras, J. Rocamora, J. Bertran i Musitu, Manuel Doncel i Alonso del Real, marquès de Masnou, Joan Fabra, Manuel Castellví, marquès de Camps, Carles Sanllehy, Baldomer Caralt, J. Artigas-Alart, Josep M. de Ponsich, marquès de la Laguna de Cameros, Josep Carreras i la marquesa de Villota; en altres ocasions, es demana permís per a treure fotografies dels domicilis, com a la viuda d'E. Arnús, a Isabel Llorach, al marquès d'Alella, al comte de Sert, a la senyoreta Amatller, baronesa de Maldà, i a Maties Muntadas.⁶⁴

64. *AMAB*, Z102, Exposició del Moble (1923): *Concurso fotográfico*. Alguns dels enquestats contesten favorablement: «El Conde de Figols B.L.M. al Sr. Don Joaquin de Nadal y al acusarle recibo de su carta del 20 de abril pº pdº tiene el gusto de manifestarle que hará sacar unas fotografías de su casa para la “Exposición Internacional del Mueble y Decoración de Interiores” [...] Barcelona 3 de mayo de 1923». L'encarregat de fer moltes d'aquestes fotografies fou el fotògraf Adolf Mas i Ginestà, àmpliament conegut en el camp de la fotografia d'obres d'art. Del seu treball en queda un testimoni en forma de carta, on diu: «Amic Tarragó, contesto a la vostra estimada última. Els nostres clients Sr. Ignasi Soler, Sr. Carles Valiu, Sr. Josep de Mansana, Sr. Ignasi Coll i crec que algun altre, ens han encarregat de portar a l'exposició del moble col·leccions de fotos dels interiors de las casas llurs, corresponent aixís al convit que'ls ha fet la Junta».

Els fotògrafs dels concursos

Dissortadament, s'ha localitzat poca informació sobre els autors de les fotografies dels concursos, la majoria afeccionats que no han tingut continuïtat en la producció fotogràfica coneguda. La presència reiterada d'alguns d'ells és mostra de l'interès sostingut: Amadeu Serra presenta treballs i guanya en les dues edicions, però continuem sense saber-ne res més. Martí Falcó guanya el primer premi de 1918 i rep l'encàrrec de reportatges, com ja hem vist. El guanyador del quart premi de 1918, Rambla i Cia, apareix publicitat als diaris com a professional.⁶⁵

Sebastià Jordi Vidal també es presenta en ambdós concursos, fins i tot duplicant el nom (Sebastian Jordi i Jorge Vidal: es poden relacionar els dos noms pel tampó que apareix al dors d'algunes de les seves fotografies, S. Jordi Vidal). Membre del Centre Excursionista de Catalunya des de l'any 1921, s'anuncia com a fotògraf professional a les guies d'activitats de l'època: el 1924 apareix com «Jordi Vidal (S.), P. Gràcia 89», i el 1930 com «Jordi (Sebastián), Puigregí, núm. 12».⁶⁶ Malgrat que l'any 1921 no figura a la guia de professionals, possiblement ja s'hi dedicava, perquè amb anterioritat, l'any 1918, li són encarregats un conjunt de treballs fotogràfics des de la Junta de l'Exposició. L'any 1923 realitza un ampli reportatge de les instal·lacions de l'Exposició del Moble i el juny d'aquest mateix any passa a formar part de la junta directiva de la naixent Agrupació fotogràfica de Catalunya, amb el càrrec merescut d'assessor tècnic.⁶⁷ L'any 1929, un cop l'exposició ja funciona, Sebastià Jordi realitza uns magnífics reportatges nocturns sobre la il·luminació de l'Exposició, i apareixen moltes de les fotografies publicades a la revista *La Il·lustración Ibero-Americana*⁶⁸. D'aquestes mateixes imatges en podem trobar dos àlbums (iguals de contingut, canvia el format de les còpies) a l'AFB, amb unes còpies magnífiques. Sebastià Jordi va fotografiar també indrets allunyats de la ciutat, i testimoni d'això n'és el llibre *Recuperar la Costa Brava*.⁶⁹

65. Aquell mateix any apareix anunciat a *La Vanguardia*, 7-VII-1918, pàg. 4: «Trabajos de Fotografía para industrias y aficionados. Rambla y Cia - C. Buensuceso, 7».

66. *Guía General de Cataluña* [Baillly-Bailliere-Riera], 1924, pàg. 765; *Anuario General de España* [Baillly-Bailliere-Riera], 1930, pàg. 951.

67. *La Vanguardia*, 17-VI-1923, pàg. 8: «En el local de la Agrupación Excursionista de Cataluña tuvo lugar el pasado viernes la reunión general de constitución de la "Agrupación fotográfica de Cataluña". La reunión se desarrolló en medio de un grande entusiasmo, aprobándose por unanimidad los estatutos por qué debe regirse dicha entidad, y al propio tiempo eligióse por aclamación la siguiente Junta Directiva: Presidente, don José Demestres; vicepresidente, don Enrique Olivé; secretario, don Narciso Ricart Bager; vicesecretario, don Enrique Escofet; tesorero, don Andrés Tarradell; contador, don Francisco Martínez; asesor-técnico, don Sebastián Jordi; archivero-bibliotecario, don José Royo, y vocales, don Emilio Godés, don Salvador Lluch y don Emilio Jové».

68. *La Ilustración Ibero-Americana*, II, 4, «El triunfo de la luz en la Exposición Internacional de Barcelona 1929-1930», amb fotos de Jordi i de Rozas; II, 2, «Los modernos parques y jardines luminosos»; I, 1 (desembre 1929); «La Avenida de la reina María Cristina», «La magia de un nocturno de nuestra Exposición» i «El deslumbrante espectáculo nocturno de la gran fuente mágica de la Exposición», amb fotos de Rozas, Jordi i Maymó.

69. Barcelona, Lunwerg, 1985.

A l'entorn de l'exposició

Però no tota l'activitat fotogràfica al voltant de l'Exposició ve propiciada des de la Junta de l'Exposició. Entitats com el Centre Excursionista de Catalunya engeguen activitats relacionades amb l'Exposició i la fotografia, en forma de projeccions i conferències. El 23 de desembre de 1921, la premsa se'n fa ressò, en anunciar que «ha sido aplazada nuevamente la conferencia que en el Centro Excursionista de Cataluña había de darse sobre la Exposición de Industrias Eléctricas, y en su lugar don José Salvany proyectará una serie de vistas autocromas de los jardines del Parque de Montjuich».⁷⁰

Paral·lelament, altres activitats expositives van prenent cos entre els afeccionats: conferència sobre art fotogràfic per Adolf Mas a l'Orfeó Gracienc;⁷¹ concurs de “diapositius estereoscòpics” al Reial Cercle Artístic;⁷² exposició de fotografies de Joan Xicart i sessió de projecció d'autors diversos al CEC;⁷³ conferència de Francesc Blasi amb projecció de fotografies com a sessió inaugural d'una sèrie que organitza la Secció de Fotografia del CEC.⁷⁴

És un moment d'ebullició fotogràfica, amb possibilitats tècniques suficients, tant en negatius i papers com en maquinària; amb implantació social de gran abast que pot concretar-se en el bon funcionament de la secció de Fotografia del CEC,⁷⁵ i en el naixement l'any 1923 de l'Agrupació fotogràfica de

70. *La Vanguardia*, 23-XII-1921, pàg. 6. Dissortadament, no s'ha localitzat aquest material en el fons de Josep Salvany, guardat a la Biblioteca de Catalunya, malgrat que hi trobem un centenar llarg de fotografies estereoscòpiques de Montjuïc, la majoria amb l'Exposició Internacional funcionant.

71. *La Vanguardia*, 18-XII-1921, pàg. 10.

72. *La Vanguardia*, 25-XII-1921, pàg. 9; 3-I-1922, pàg. 6; *La Veu de Catalunya*, 16-XII-1921.

73. *La Vanguardia*, 25-XII-1921, pàg. 5.

74. *La Vanguardia*, 5-I-1922, pàg. 9.

75. La secció de fotografia fou creada el 4 de desembre de 1904, segons *Butlletí CEC*, 120 (gener 1905), pàg. 27-28. Duia, doncs, uns quants anys de rodatge quan alguns dels seus membres es presentaren i guanyaren el concurs: Carles F. (Fargas) Bonell, membre del CEC des de 1908, Lluís Espadaler, membre des de 1917 i Sebastià Jordi Vidal, membre des del mateix 1921. Frederic Juandó, membre des de 1920, obté premi al concurs de 1918. Francesc Folcrà i Giralt, membre des de 1921, es presenta i obté premi al concurs de l'any 1923 (*Centre Excursionista de Catalunya. Llista de Senyors Socis fins al 31 de desembre de 1922*, Barcelona, 1923).

Catalunya, o el ple funcionament de la Secció de Fotografia del CADCI, creada a finals de 1913; amb revistes especialitzades com *El Progreso Fotográfico* (1920-1936) o *Fotografía para todos* (1926), hereves de l'antiga *Fotografía Práctica* (1900-1906), a més d'anuaris i publicacions de les cases de material fotogràfic; amb moltes publicacions on els fotoperiodistes veuen editats els seus treballs i ajuden a millorar el llenguatge visual dels seus conciutadans.

El canvi de l'interès suscitat per Montjuïc queda patent, entre els afeccionats a la fotografia, en dues mostres de concursos realitzats fora de l'aixopluc de l'Exposició. L'any 1920, el periòdic *Dia Gráfico* convoca un concurs fotogràfic i va publicant en portada les imatges guanyadores, cap de les quals té com a referent Montjuïc. En canvi, l'any 1934 en convoca un altre, en el qual la presència de les noves fonts, pèrgoles, jardins i passeigs és constant, com la figura del Palau Nacional i l'enjardinament de l'Avinguda de les Cascades. Han passat cinc anys des de l'obertura de l'Exposició i es nota l'impacte visual que els nous jardins, fonts i llums han deixat en el públic.

A més, la tasca difusora que realitzen fotògrafs professionals com Adolf Zerkowitz, Carné, Oriol o l'empresa Concesiones Gráficas, a través de postals fotogràfiques i àlbums de fototípies, ha creat uns models visuals que han traspassat la frontera ciutadana assenyalant als visitants allò que s'ha de fotografiar de Barcelona.

Conclusió

En conclusió, els àlbums confeccionats per la Junta de l'Exposició són un exponent singular d'aplec de fotografies que ens parlen de l'encert de la pròpia Junta amb l'encàrrec als professionals del moment, i de l'encert de la tria d'aquests: Lucien Roisin, fotògraf dedicat a la fotografia de paisatge urbà, aporta una gran part de la producció, i Emili Godes el succeeix amb una visió més artística quan les grans obres ja tenen presència. També ens parlen de l'encert d'aprofitar la gran producció de Josep Brangulí anterior a les obres de remodelació i de comptar amb la seva col·laboració, com amb la d'Alexandre Merletti i Josep M. Sagarra en la realització de reportatges més periodístics. Els àlbums amplien la mirada sobre les obres gràcies al contracte d'altres professionals de la ciutat i la incorporació de les fotografies guanyadores dels concursos diversos com a fons de documentació.

Aquesta inèrcia de treball dura fins l'any 1923, malgrat des de juliol de 1922 la Junta compta amb un fotògraf de plantilla, Carlos Pérez de Rozas Masdéu, que assumirà en el seu quefer diari la producció d'imatges fotogràfiques per cobrir les necessitats de documentació i fins i tot difusió de les obres promogudes per la Junta.⁷⁶

Deixem per a una propera ocasió l'estudi dels àlbums des 1923 fins 1929, on la varietat d'autors és més limitada, així com l'estudi del gran boom fotogràfic que representà el funcionament de l'Exposició, amb llurs cascades, jocs de llum i palaus i pavellons, que han marcat una gran part de la imatge de la ciutat de Barcelona.

76. Carlos Pérez de Rozas Masdéu, 1883-1954, treballava des dels vint anys com a fotògraf de *Las Noticias*. La seva incorporació a la plantilla municipal va propiciar que després de l'Exposició continués treballant en un nou projecte d'imatges, com va ser la creació de la Crònica Gràfica de l'Arxiu Històric de la Ciutat. Vegeu Jaume FABRE, *Història del fotoperiodisme a Catalunya 1885-1976*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1990.

Índex de figures

-
1 Àlbums “Pruebas Fotográficas”. 2 Àlbums “Exposición Barcelona”. 3 “Treballs preparatoris diversos. Àlbum ofert a S. M. el Rei. Agost 1920”. 4 Àlbum “Exposició de Barcelona. Treballs fets fins últim 1919”. 5 “Despatx de la Secció de Bibliografia, Estadística i Informació. 27 abril 1919”. Luciano Roisin 6 “Passeig de Santa Madrona. Rebaix considerable per obrir el passeig, sota l'antic camí. 6 novembre 1917”. Luciano Roisin 7 “Avinguda de la Gran Cascada. El passeig de l'esquerra amb l'avinguda de la gran cascada. 27 desembre 1918”. Luciano Roisin 8 “Zona d'Els Montanyans. El segon pont de la zona. Desembre 1920”. Emili Godes 9 “L'alcalde marquès d'Olèrdola visita les obres fetes. 1 maig 1916”. Josep Brangulí 10 “S. M. el Rei visita les obres realitzades a la muntanya de Montjuïc. 28 juny 1920”. Alexandre Merletti 11 “Concursos fotogràfics. Segon premi del concurs de 1921”. R. Carrera 12 “La Torrassa”. c. 1915. Josep Brangulí 13/4 Panoràmica. Part central. Setembre 1915. Josep Brangulí 15 Panoràmica. Part central. Novembre 1916. Josep Brangulí	16 “De la pedrera Artès a Torreforta. 20 octubre 1916”. Josep Brangulí 17 “Col·locació de rails del ferrocarril elèctric del passeig Central. 17 abril 1917”. Josep Brangulí 18 “Zona alta de l'avinguda Central. Afermat d'un tros del passeig Triomfal. Agost 1919”. Luciano Roisin 19 “Explicacions del passeig Central. De la pedrera Artès a Torreforta. 11 novembre 1916”. Luciano Roisin 20 “Secció forestal. Abric de plàtans esperant la plantació. 3 març 1917”. Luciano Roisin 21 “Reforma del Parc Laribal. Un petit brollador al capdamunt del parc. 7 setembre 1919”. Luciano Roisin 22 “Places laterals del passeig Central. Passejant a la vora de les pedreres. 9 juny 1918”. Luciano Roisin 23 “Reforma del Parc Laribal. Font al costat del solar de la Font del Gat vist des de llevant. 4 octubre 1918”. Luciano Roisin 24 “Passeig de Santa Madrona. Vista de part de la ciutat des del passeig del mur de les boles. 1919”. Luciano Roisin 25 “Zona d'Els Montanyans. Efecte de llum sobre el pont principal. Octubre 1919”. Emili Godes 26 “Zona alta de l'avinguda Central. Escales i cascades entre la plaça de l'Art Popular i la Galeria del Treball. Agost 1920”. Emili Godes

-
- 27 "Concursos fotogràfics. Premiada en el Concurs de Novembre de 1921".
Emili Godes
- 28 "Places laterals del passeig Central. L'escala a orient de la plaça entre les pedreres Peret Torres i Gran. 7 juliol 1918".
Sebastià Jordi Vidal
- 29 "Plaça de Belles Arts. Barana i talús que tanca la plaça de Belles Arts. Octubre 1919".
Josep M. Sagarra
- 30 "Zona alta de l'avinguda Central. Construcció d'escales i cascades des del passeig de la Gran Cascada a la plaça d'Art Popular. Octubre 1919".
Josep M. Sagarra
- 31 "Visites i solemnitats. L'Ajuntament i la premsa visiten els distints treballs a la muntanya de Montjuïc. 21 juny 1918".
Alexandre Merletti
- 32 "Avinguda de la Gran Cascada. Terraplenant la fondalada que separa les obres començades del passeig Central. 26 juny 1917".
La Mundial Fotográfica
- 33 "Explicacions del passeig Central. L'arrencada del passeig Central que penetra dins la Secció Espanyola, vist des de la part urbanitzada d'aquell. 26 juny 1917".
La Mundial Fotográfica
- 34 "Festes i solemnitats. Encaminant-se cap a la festa des de la plaça del Polvorí. 7 juliol 1918".
Luciano Roisin
- 35 "Reforma del Parc Laribal. Placeta que enllaça el parc Laribal, el Roserar i la Font del Gat i el passeig de l'esquerra. 10 juliol 1918". 1r premi del concurs.
Martí Falcó
- 36 "Reforma del Parc Laribal. Primer replà entre escales. 7 juliol 1918". 2n premi del concurs.
Ramos i Vendrell
- 37 "Festes i solemnitats. Un landó amb les banderes espanyola i catalana. 7 juliol 1918".
6è Premi del concurs.
Frederic Juandó
- 38 "Concursos fotogràfics. Primer premi del concurs. Font del Gat. 1921".
Sebastià Jordi Vidal
- 39 "Concursos fotogràfics. Premiada en el concurs. Elements ornamentals. 1921".
Jacinto Villanueva
- 40 "Concursos fotogràfics. Premiada en el concurs. Aspecte de la festa. 1921".
Desconegut. Lema Grans Festeigos

Selecció de fotografies

Explanacions del passeig. Central. De la pedrera Artès a la Torreforta, 11 novembre 1916. Luciano Roisin

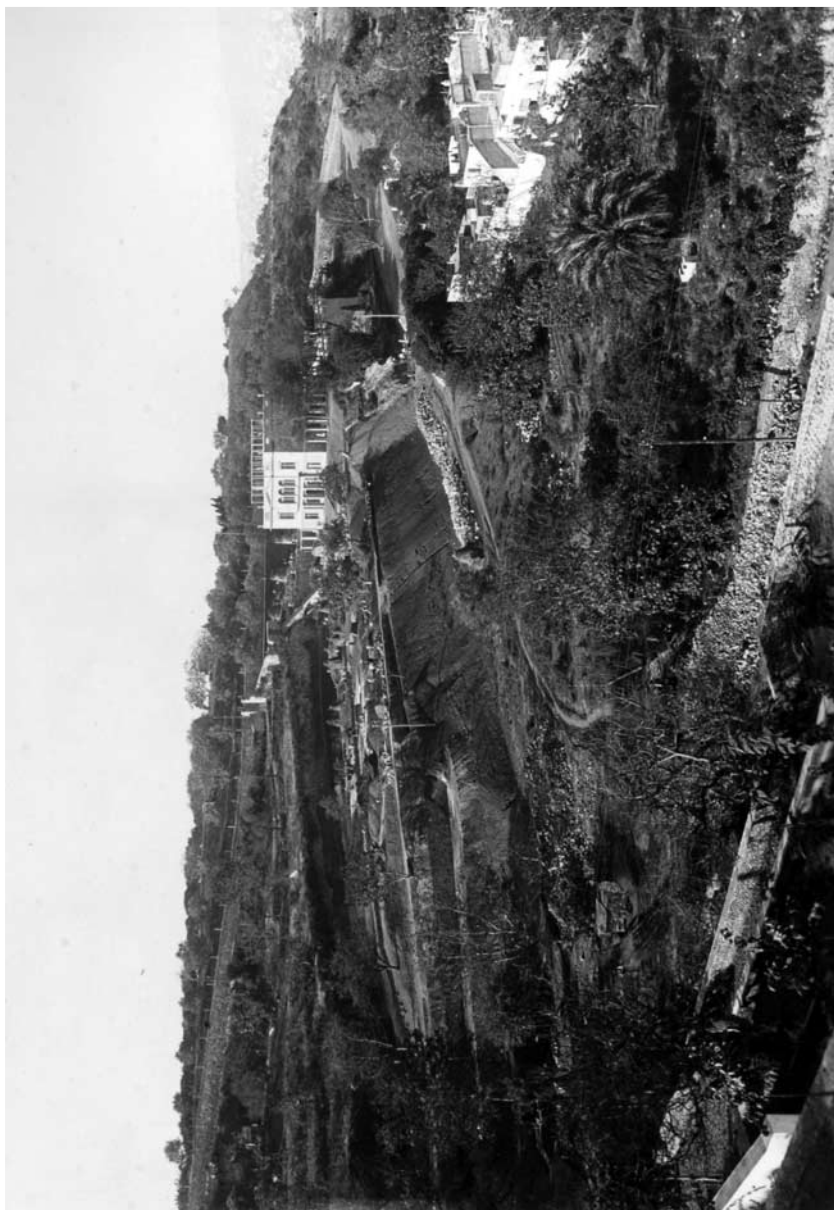
Zona de pedreres. El llac de la pedrera Gran des del vessant nord. 25 maig 1917. Luciano Roisin

Explanacions del passeig Central. Rebaix del puig on estava Casa Romero. 27 juliol 1917. La Mundial Fotogràfica

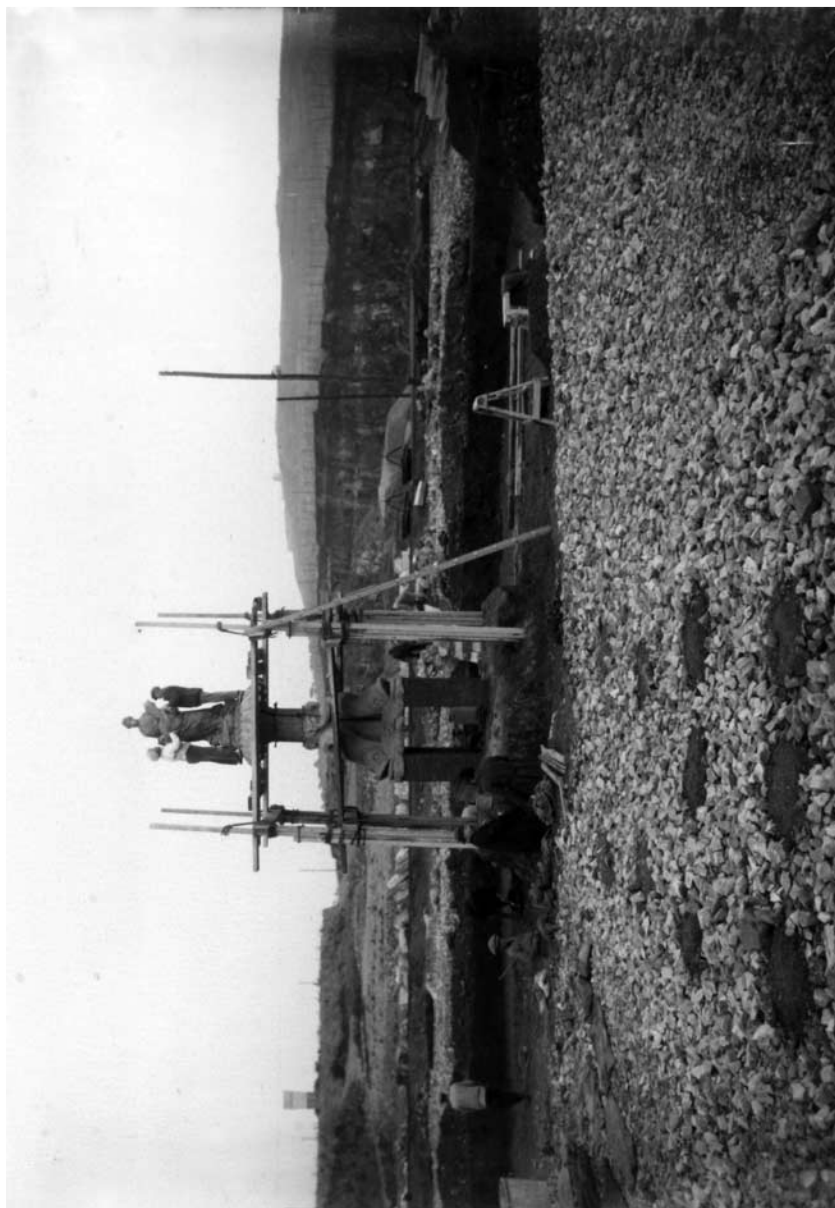
Obra de fàbrica del passeig Central. Petit mur per a base de la barana sobre la Fuixarda. 2 novembre 1917. Luciano Roisin

Reforma del Parc Laribal. Perspectiva general de les obres del Roserar i el passeig de Santa Madrona. 7 novembre 1917. Luciano Roisin

Explanació del passeig Central. Perspectiva de la ciutat amb el passeig al centre i Torreforta a la seva dreta. 17 de desembre 1917. Luciano Roisin

Places laterals del passeig Central. Els senyors Forestier i Junyent dirigint la col·locació de la figura que remata el brollador de la plaça del Polvorí.
17 desembre 1917. Luciano Roisin

Galeria d'Art Antic. Formació d'un terraplenat com a inici d'aquesta obra. 17 desembre 1917. Luciano Roisin

Zona de pedreres. La fondalada de la pedrera Prats coronada pels murs que sostindran la balustrada. 17 de setembre 1917. Luciano Roisin

Explanacions del passeig Central. La part del passeig que penetra en la Secció Espanyola contemplada des del mirador de la fàbrica Casarramona.
17 gener 1918. Luciano Roisin

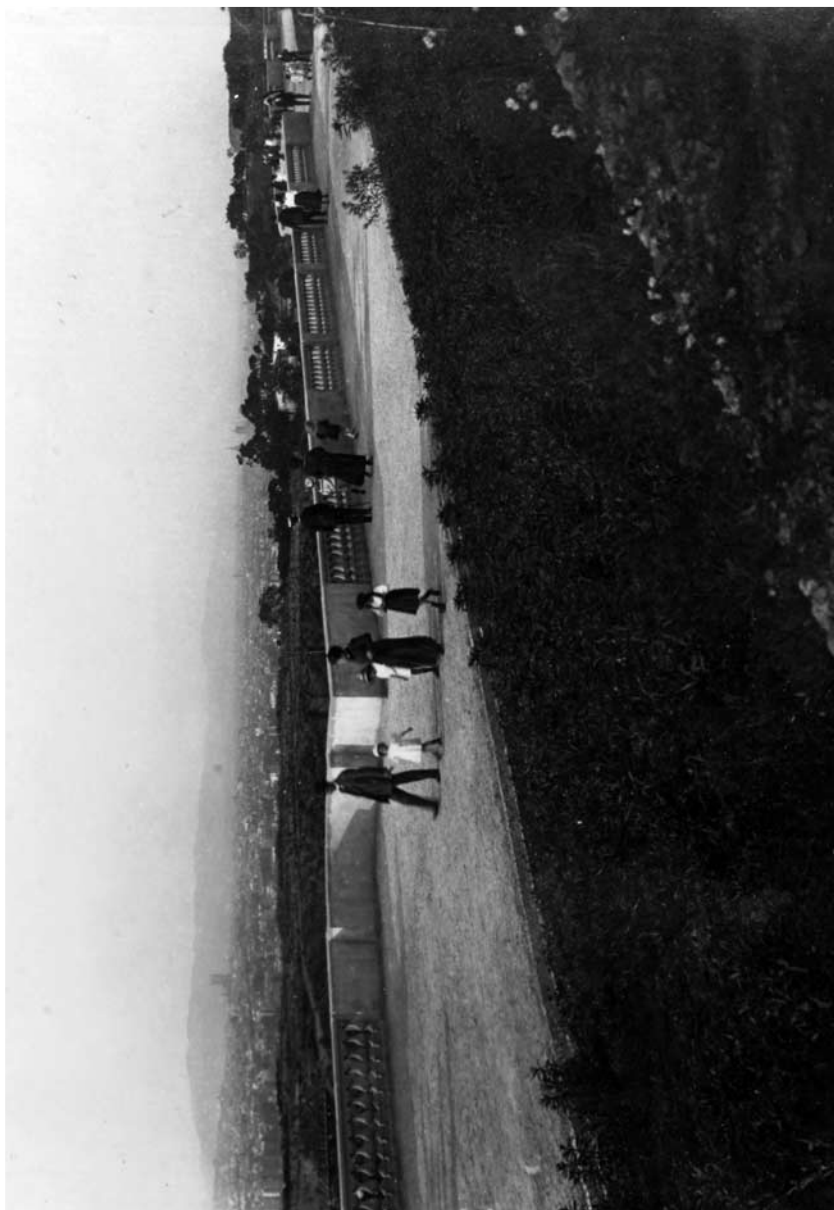
Plaça d'enllaç del passeig amb la Secció Internacional. Fonamentació de les primeres obres en aquesta plaça. 11 abril 1918. Luciano Roisin

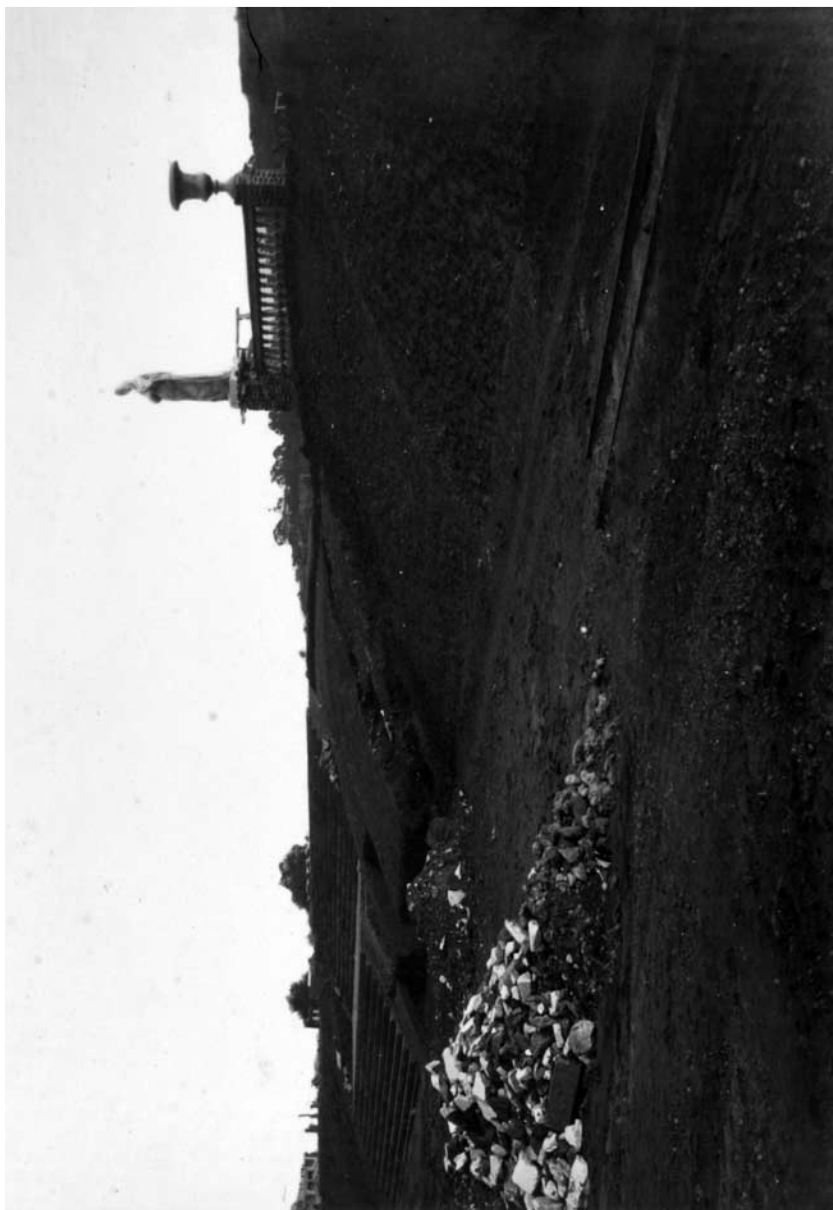
Zona de Pedreres. L'estany amb la barana que corona l'estimball. 11 abril 1918. Luciano Roisin

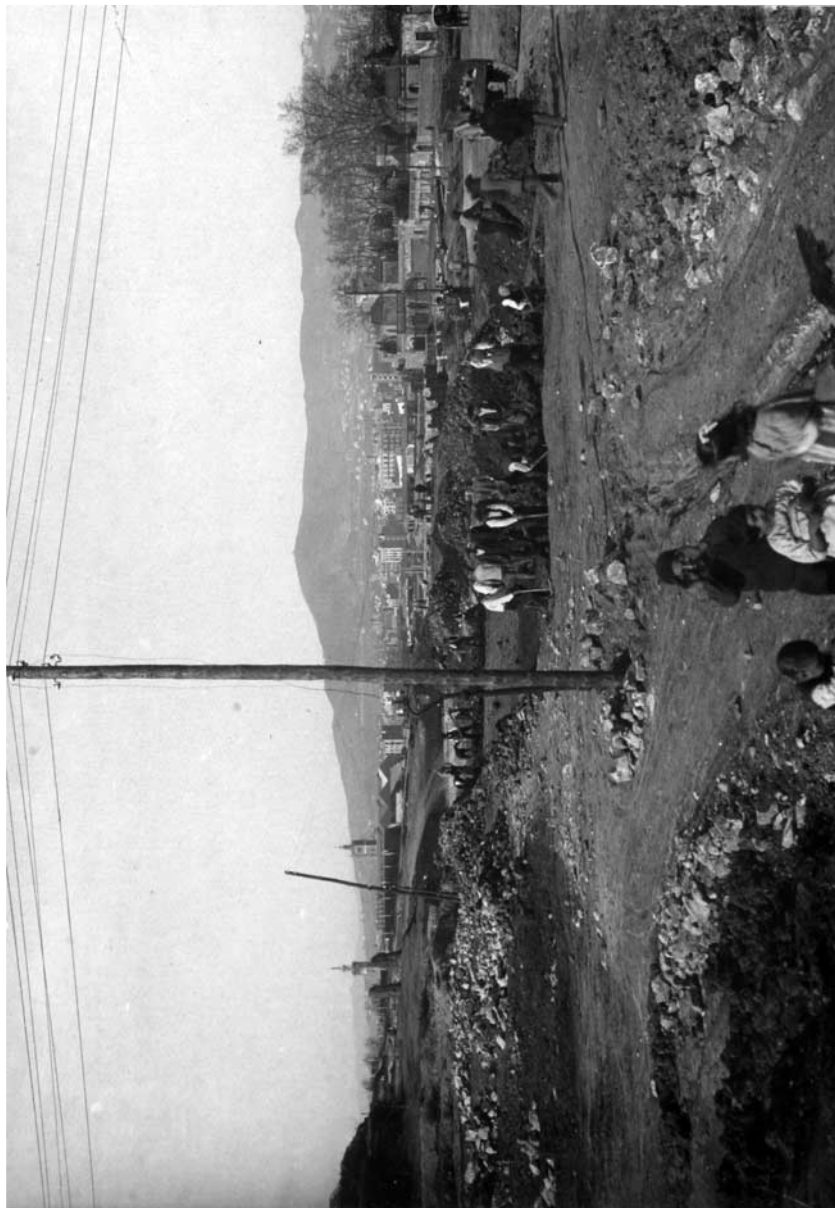
Passeig de Santa Madrona. Continuen les obres del mur i escala de comunicació entre el passeig de Santa Madrona i les planes altes de l'avinguda Central. 23 abril 1918. Luciano Roisin

Places laterals del passeig Central. La plaça de Peret Torres en dia de festa. 9 juny 1918. Luciano Roisin

Zona alta de l'avinguda Central. Prova d'una estàtua, barana i gerros a la plaça de Belles Arts. 31 octubre 1918. Luciano Roisin

Passeig de Santa Madrona. Enllaç de l'avinguda de la Gran Cascada amb el passeig de l'esquerra. 28 desembre 1918. Luciano Roisin

Edifici per a oficines. Construcció dels fonaments per a l'edifici d'oficines. 20 març, 1919. Luciano Roisin

Hemicicle d'entrada i Gran Avinguda. L'entrada a l'Expositió. 24 març 1919. Luciano Roisin

Zona alta de l'avinguda Central. Les places de Belles Arts, Bells Oficis i Art Popular vistes de damunt les columnes que es construeixen en la primera d'aquelles. 17 maig 1919. Luciano Roisin

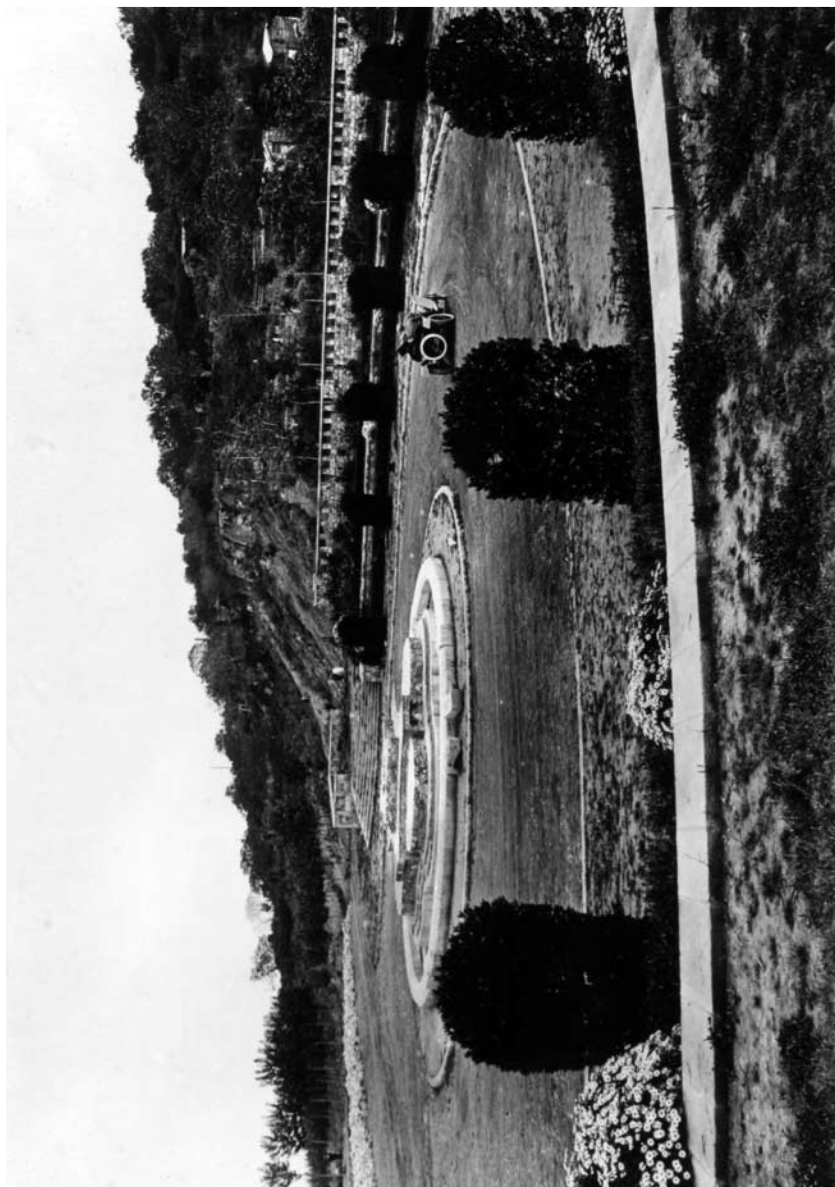
Explanacions del passeig Central. L'acabament de l'enllaç amb la carretera del castell. 1920. Josep M. Sagarra

Secció de Miramar. Construcció d'un mur de contenció per a la gran terrassa. Maig 1920. Arturo Ferrán

Zona de les pedreres. Les obres de rebaix per a la via de comunicació del passeig Central al Palau d'Art Antic. 1920. Emili Godes

Zona de Torreforta i Els Tres Pins. Un altre aspecte de la plaça Amargós. 1920. Emili Godes

Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona

- 01 **Els dirigents patronals i la Setmana Tràgica**
Soledad Bengoechea, 2000
- 02 **Els districtes de Barcelona de 1984: criteris de formació i avaluació de l'experiència**
Joaquim Clusa, 2000
- 03 **Composició i percepció dels drets del Consell de Cent barceloní durant el segle XVI**
Jaume Dantí, 2000
- 04 **L'organització política del Pla de Barcelona abans de 1854. El règim constitucional**
José Sarrion Gualda, 2000
- 05 **La teoría del salario obrero y la subestimación del trabajo femenino en Ildefonso Cerdà**
Cristina Borderias i Pilar López, 2001
- 06 **Escoles, ensenyament de lletra i llibre de gramàtica a Barcelona (segles XIV-XV)**
Josep Hernando, 2001
- 07 **L'extensió i la consolidació del fet metropolità**
Josep Oliveras i Samitier, 2001
- 08 **Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme polític català**
Ramon Grau, 2006
- 09 **La Nova Planta i l'organització política del Pla de Barcelona**
Sebastià Solé i Cot, 2001
- 10 **Barcelona i la UGT, un segle d'història (1888-1988)**
David Ballester, 2002
- 11 **Batlles, regidors i procuradors síndics generals dels pobles del Pla de Barcelona durant la Nova Planta (1718-1808)**
Enric Comas, 2002
- 12 **La *Corónica Universal del principado de Cataluña* de Jeroni Pujades a l'Acadèmia de Barcelona (1700-1832)**
Eulàlia Miralles i Jori, 2003
- 13 **La presidència de l'Ajuntament borbònic de Barcelona, 1718-1808**
Pere Molas i Rafael Cerro, 2003
- 14 **Els inicis de les assegurances socials modernes a Catalunya, 1917-1957**
Alfred Pérez-Bastardas, 2004
- 15 **Repertori de fonts d'arxiu per a l'estudi de la ciutat de Barcelona (1714-1808)**
Sebastià Riera i Viader, 2004
- 16 **Els fons documentals municipals del període 1808-1868. Guia d'investigació**
Montserrat Beltran, Núria Burguillo, Sebastià Riera, Jordi Serchs, Xavier Tarraubella i Laura Ureña, 2005
- 17 **Danys humans a la Guerra de Successió. El testimoni dels expedients matrimonials de Barcelona, 1714-1715**
Roser Tey i Freixa, 2005
- 18 **Barcelona 1843. Progressisme versus muralles**
Glòria Santa-Maria Batlló, 2005
- 19 **El procés de definició de l'Ajuntament de Barcelona, 1714-1736**
Marina López Guallar, 2005
- 20 **La formació del modern sistema de mercats de Barcelona (1874-1921)**
Manel Guàrdia i José Luis Oyón, 2008

21

**SEMINARI
D'HISTÒRIA
DE BARCELONA**

